

Bureau 28a

NOYABR 2023

Sərhədləri Aşaraq Sərmayə Yatırmaq™

Azərbaycan Respublikası

01

MÜNDƏRİCƏT

MÜQƏDDİMƏ	01
XARİCİ SƏRMAYƏ QOYULUŞLARI	03
SƏRMAYƏ QOYULAN ÖLKƏ İLƏ İKİTƏRƏFLİ VƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR	04
AZƏRBAYCANDAN KƏNARA SƏRMAYƏ QOYULUŞU	05
ÜÇÜNCÜ ÖLKƏ REJİM VƏ İMKANLARI	07
İŞGÜZAR FƏALİYYƏTİN QURULMASI	09
VƏSAİTİN CƏLB EDİLMƏSİ	11
LİSENZİYA VƏ İCAZƏLƏR	13
KARGÜZARLIQ VƏ MÜHASİBATLIQ	15

FƏRDİ MƏLUMATLARIN GİZLİLİYİ	17
VERGİLƏR	19
GÖMRÜK	21
ƏMƏK VƏ MƏŞĞULLUQ	23
ƏMLAK	25
VALYUTA TƏNZİMİ	26
ƏQLİ MÜLKİYYƏT (IP)	28
RƏQABƏT	30
MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİ	32
MÜHÜM SAHƏLƏR VƏ XARİCİLƏR ÜÇÜN MƏHDUDİYYƏTLƏR	34
ƏTRAF MÜHİT, SAĞLAMLIQ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK	37
QEYRİ-KOMMERSİYA FƏALİYYƏTİ	40

MÜQƏDDİMƏ

Investing across Borders™ (Sərhədləri Aşaraq Sərmayə Yatırmaq), eyni zamanda iki auditoriyaya müraciət etmək üçün nəzərdə tutulmuş Bureau 28a-nın nəşrlər seriyasıdır: yurisdiksiyaya sərmayə qoyan (və ya sərmayə qoymaqda maraqlı olan) və xaricə sərmayə yatırırlar. Təbii ki, Sərhədləri Aşaraq Sərmayə Yatırmaq seriyasının ilk nəşrləri Azərbaycan Respublikasına və Respublikadan kənara edilən sərmayələrə aiddir. Nəşr və daxil etdiyi məlumat hüquqi məsləhət təşkil etmir və bunun üçün nəzərdə tutulmur.

Bu cür nəşrlər əvvəllər də hazırlanmışdı, lakin yerli investisiyaların, bu halda Azərbaycandan, artması ilə ilk dəfədir ki, bir nəşr həm xarici, həm də yerli investorlara xitab edir.

Bu nəşrin transsərhəd xarakteri Firmamızın profili ilə üst-üstə düşür. Firmamız Azərbaycan qanunvericiliyinin biznes, hökumət, qeyri-kommersiya təşkilatları və burada həm transsərhəd, həm də daxili kontekstdə maraqları olan şəxslərə aid olan bütün sahələrində ekspert bilikləri təklif edir.

Bizim təklifimiz ilk növbədə transsərhəddir:

- biz bazara xaricdən daxil olan, artıq bazara daxil olmuş, maraqlanan və ya bazarı tərk edənlərə ən dolğun yerli qanun və praktiki məsləhətlər verməyi hədəfləyirik,
- Azərbaycandan xaricə sərmayə qoyanlara kömək edirik, və
- biz burada olanlara dünyanın ən qabaqcıl təcrübələri çatdırmağa kömək edirik.

Hüquqşünaslarımız, dünyaya açılan yeni müstəqil yurisdiksiyadan özünə güvənən və hüquqlarına sahib çıxan bilən müvəffəqiyyətli investora qədər, Respublikanın son üç onillikdə keçdiyi yolda öz təcrübələrini toplamaqdadır.

Biz, Azərbaycanın neft və qaz hasilatı və nəqli, eləcə də infrastruktur bazarlarına yeni daxil olanlara köməklik göstərmiş, Azərbaycandan kənarda ilk satınalmalarda və investisiya layihələrində yerli qurumlara köməklik göstərmiş, ən qabaqcıl beynəlxalq standartlara uyğun fəaliyyət göstərmək istəyən yerli qurumları təmsil etmiş və hüquqi məsləhətçiliyin ön sıralarında addımlamağa davam edirik.

Biz müxtəlif əməliyyatlarda, xüsusən də korporativ satınalmalarda (birləşmə və satınalmalar, M&A) və yenidən təşkillərdə, məşğulluq və əmək qanunları, müqavilə hüququ (müqavilə layihəsinin hazırlanması, müqavilənin icrası və ona nəzarət edilməsi, o cümlədən hüquqi müdafiə vasitələri), miqrasiya, əqli mülkiyyət (IP), antiinhisar, vergi və gömrük hüquqları üzrə məsləhətlər veririk.

Hüquqşünaslarımız burada fəaliyyət göstərən, bərpa olunan enerji daxil olmaqla, energetika, bank və maliyyə, və telekommunikasiya kimi bütün əsas sənaye sahələrində təcrübəlidir və hər birində tətbiq olunan kommersiya müqavilələri üzrə məsələlərlə tanışdır.

Bureau 28a
Azərbaycan Respublikası
Bakı, AZ1095
Neftçilər Prospekti, 67
www.bureau28a.com
ContactUs@bureau28a.com

Bureau 28a

XARİCİ SƏRMAYƏ QOYULUŞLARI

Mülki dövriyyə ilə bağlı dünya tarixində ilkin hüquqi baza təqribən 3.800 il bundan əvvəl tərtib edilmiş, Babil hökmdarı *Hammurabi Qanunlarında* öz əksini tapmışdır. Qanunlar, yüklü torpaqla bağlı borclu və kreditorların hüquqlarını müəyyən etməklə torpaqdan istifadə imkanını nəzərdə tutur. Maliyyə öhdəliklərinin pozulmasına görə cəzalar fiziki zərər və ya ölümlə nəticələnən cinayətlərə nisbətən daha az ağır idi.

Ticarət və ictimai münasibətlər inkişaf etdikcə onların tənzimlənməsi mürəkkəbləşərək, bu günlərə qədər istifadə edilən və ya hal-hazırda intibah dövrünü yaşayan bir sıra maliyyə və əlaqəli alətləri ortaya qoymuşdur. İslam qanunlarına dayanan münasibətlərin yaratdığı maliyyə alətləri sələmçilik (*riba*) və qeyri-müəyyənliyi (*ğarar*) istisna edir.

Bu alətlərdən biri *qirad*-dir. Sərmayədarlar və nümayəndə arasındakı bu razılaşma sərmayənin mənfəət ümidi ilə algı-satqısına icazə verir. Hər iki tərəf mənfəətin əvvəlcədən razılaşdırılmış hissəsini bölüşdürüb, nümayəndə isə itkilərə görə məsuliyyət daşıyır.

Müsəlman cəmiyyətində təşəkkül tapmış digər maliyyə aləti *təkaful* adı ilə tanınan İslam sığortasıdır. Təkaful, *riba* və *ğararı* ehtiva edən adi sığortaya alternativ kimi zərərin ödənilməsi üzrə əməkdaşlıq sistemidir. Hal-hazırda təkaful bir çox İslam ölkələrində, o cümlədən Malayziya və Körfəz ölkələrində tətbiq edilən maliyyə sistemində mühüm rol oynayır.

Digər İslam maliyyə alətlərinə *murabaha* (məlum dəyərli mükafatla satınalma), *icara* (mülkiyyətin ötürülməsi ilə icarə), *sukuk* (aktiv və ya layihə əsaslı istiqrazlar), *vaqala* (mükafat olunan agent vasitəsilə hərəkətlər), və bir sıra başqaları daxildir.

Gəmi səyahətlərinin XVII əsrdə inkişafı bunlarla bağlı risklərin bölüşdürülməsi ehtiyacını yaratmışdır. Səyahət risklərinə şərik çıxan sərmayədarlar uğurlu səfərlərin qazanclarına da şərik çıxmışdır. Riskləri azaltmaq üçün investorlar sərmayələrini müxtəlif səfərlər arasında bölüşdürərək çeşidləndirmə kimi tanınan metodun təməlini qoyublar.

Nəticədə, investorlara səhm almağa və şirkətin həyata keçirdiyi bütün səyahətlərdən gəlir əldə etməyə imkan verən gəmiçilik şirkətləri yaradıldı. Sərmayə qoyuluşunun bu yeni üsulu mülki dövriyyəni inkişaf etdirən mühüm nailiyyət olmuşdur.

Müasir mülki dövriyyənin formalaşmasında bir sonrakı mühüm addım mütəşəkkil ticarət ehtiyacını qarşılayan birja ticarəti

olmuşdur. Vasitəçilərlə fiziki ünsiyyətlə başlayan birja əməliyyatları tezliklə daha səmərəli platforma olan, fond birjalarını, yaratmışdır. Fond birjalari müasir maliyyə bazarlarının əsasını təşkil edir (bax, *Vəsaitin Cəlb Edilməsi*, Fəslini). New York Fond Birjası, *NYSE*, 1792-ci ildə *Wall Street*-də açılmışdır. Daha sonra *NASDAQ* birjası 1971-ci ildə açılaraq birjadankənar (*over-the-counter*, *OTC*) ticarət sistemində keçirilən əməliyyatların əksəriyyətini özündə cəmləşdirmişdir.

Müasir dövrlərdə birbaşa xarici investisiya (BXİ) bir ölkədəki şirkət və ya fiziki şəxs tərəfindən başqa ölkədə yerləşən biznes tərəfdaşlarına investisiya qoyuluşu kimi bilinir. BXİ-nin üfüqi (digər ölkədəki eyni bazara sərmayə qoyuluşu), şaquli (istehsalın müxtəlif mərhələlərinin müxtəlif ölkələr arasında bölüşdürülməsi), konqlomerat (sahibkarlıq subyektinin fərqli sahibkarlıq sektorlarına sərmayəsi), və platforma (xarici ölkədəki qurulan istehsal üçüncü ölkələr üçün nəzərdə tutulduqda) növləri vardır.

Dünya üzrə sərmayələri dəstəkləyən görkəmli təşkilatlardan *OPIC* (*Overseas Private Investment Corporation*) və siyasi riskləri sığortalayan *MIGA*-nın (*Multilateral Investment Guarantee Agency*) adlarını çəkmək olar.

Sərmayə qoyuluşu, mürəkkəbliyinə baxmayaraq, dövlətlərarası münasibətlərin mühüm siyasi və iqtisadi təzahürüdür. Ölkələr beynəlxalq münasibətləri o cümlədən yaratdıqları inkişaf və dəstək agentlikləri vasitəsilə inkişaf etdirir.

İqtisadiyyatın qeyri-neft sektorlarına xarici investisiyaların cəlb edilməsi və ixracı dəstəkləmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Agentliyi (*AZPROMO*) 2003-cü ildən etibarən fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (*AIDA*) beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım üçün 2011-ci ildə Xarici İşlər Nazirliyinin nəzdində yaradılmışdır.

Azərbaycanlı investorlar maliyyələşməni və sığortanı beynəlxalq maliyyə və əlaqəli təşkilatlardan əldə etmək imkanına da malikdir. Bu təşkilatlar sırasına sərmayə qoyulan ölkədən asılı olaraq *MIGA*, *EBRD* (Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, *AYİB*), *ADB* (Asya İnkişaf Bankı), və İslam İnkişaf Bankı daxildir.

SƏRMAYƏ QOYULAN ÖLKƏ İLƏ İKİTƏRƏFLİ VƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR

Digər ölkələrə sərmayə qoyuluşlarının edilməsi üçün ümdə şərtlərdən biri sərmayələri qoruyan müvafiq çərçivənin mövcud olmasıdır. Bu çərçivə çoxtərəfli və ikitərəfli müqavilə və alətlərlə yaradılmaqdadır. Bu çərçivəyə ən son əlavə, enerji məsələlərində dayanaqlığı təmin etməyə cəhd edən proseslərdir.

1994 il *Enerji Xartiyası Sazişi*¹ (EXS), əsasını 1991 il *Avropa Enerji Xartiyası bəyannaməsindən* götürərək, dünya üzrə enerji sahəsində əməkdaşlığı təşviq etmək məqsədini daşıyan beynəlxalq müqavilədir. Bəyannamə və EXS imzalandığı tarixlərdən enerji sahəsində dəyişiklikləri əks etdirən siyasi bəyannamə, 2015 il *Beynəlxalq Enerji Xartiyası*, 72 ölkə, həmçinin Avropa Birliyi (AB), Euratom, və ECOWAS tərəfindən imzalanmışdır. Enerji Xartiyası sənədlərinin məqsədi onlar əsasında enerji sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq üzrə davamlı prosesin yaradılmasıdır.

Azərbaycan, hər üç sənədi, Avropa Enerji Xartiyası, Enerji Xartiyası Sazişi, və Beynəlxalq Enerji Xartiyasını imzalayaraq qəbul etmişdir. Bundan əlavə, Azərbaycan EXS-nin *Enerji Səməraliliyi və Əlaqəli Ətraf Mühit Aspektləri üzrə Protokolu*-nu imzalayaraq tətbiq etməkdədir. *Ticarətlə bağlı EXS Müddəalarına 1998 Düzəliş* Azərbaycan tərəfindən imzalanaraq şərti tətbiq edilir.

EXS-nin 34-cü maddəsi Enerji Xartiyası prosesinin idarəedici və qərar qəbul edən hökumətlərə təşkilat olan Enerji Xartiyası Konfransını təsis edir. Azərbaycan Konfransın üzvüdür və 2020-ci il ərzində Konfransa sədrlik etmişdir.

Konfrans, 2022-ci ilin iyununda *Yenilənmiş EXS*-nə dair ilkin razılığına dair sənəd qəbul etmişdir.

EXS, həm Sazişin iştirakçısı olan dövlətlər üçün (digər dövlətlərlə münasibətdə), həm də iştirakçı dövlətin onun ərazisində sərmayə qoymuş digər dövlətlərin investorları arasında mübahisələrin həlli prosedurlarını ehtiva edir.

Son dövrlərdə, EXS, iqlim dəyişikliyi ilə mübarizəyə maneələrə zəmin yaratdığını düşünüldüyü üçün tənqidlərə məruz qalmaqdadır.

İkitərəfli saziş və razılıqlara gəldikdə, bunlar əsasən sərmayələrin təşviqi (bax, *Azərbaycandan Kənara Sərmayə Qoyuluşu*, və, *Üçüncü Ölkə Rejim və İmkanları*, Fəsilərinə) habelə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına (bax, *Vergilər*, Fəsiləninə) dair ikitərəfli ölkələrarası sazişlərdir.

Sərhədləşsürü sərmayələrlə bağlı mübahisələrdə Azərbaycan, bu sahədə nisbətən yeni iştirakçı olduğu üçün, əsasən cavabdeh ölkə rolunda çıxış etməkdədir. Azərbaycanlı sərmayəçilərin sərmayə qoyduqları ölkə ilə mübahisələrə gəldikdə, bunlar, hal-hazırda, *Həsənov Gürcüstana qarşı mübahisəsindən*² ibarətdir. İş, Azərbaycanla Gürcüstan arasında sərmayələrin təşviqi sazişi əsasında *ICSID* qayda və inzibatchılığı üzrə başlanılaraq davam etməkdədir.

¹ <https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/ECTC-en.pdf>

² <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/cases/1081/hasanov-v-georgia>

AZƏRBAYCANDAN KƏNARA SƏRMAYƏ QOYULUŞU

Sərmayə qoyma – mənfəət (gəlir) əldə etmək və ya uzunmüddətli dəyər fürsətləri yaratmaq məqsədilə maliyyə investisiyadır. Sərmayə, səhm, istiqraz, daşınmaz əmlak, biznes layihələri, qiymətli metallar və digər əmlak formaları kimi müxtəlif aktivlərə edilə bilər ki, bu aktivlərin dəyərində artım gözləmək və ya dividend, faiz, icarə haqqları və digər gəlir əldə etmək mümkündür.

Xarici sərmayələrdə münasibətləri tənzimləyən əsas alət investisiyaların təsviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrdir. Investisiyaların qorunmasına dair ikitərəfli sazişlər (*BIT, Bilateral Investment Treaties*) adətən iki ölkə arasında investisiyaların qorunması və təsviqi ilə bağlı geniş məsələləri əhatə edir.

Azərbaycan, 52 ikitərəfli investisiya müqaviləsini imzalayıb ki, onların 44-ü qüvvədədir.³

Həmin müqavilələrin tənzimləməsi bu məsələləri əhatə edir: (i) investorların qorunması: BIT, investorları dövlət tərəfindən əsassız ekspropriasiyaya məruz qalmasından, ayrı-seçkilikdən və qanun pozuntusundan müdafiə, həmçinin kompensasiya ilə təmin edir; (ii) əlverişli rejim: BIT-də investorlara ən əlverişli şərtlər əldə edən digər ölkələrin investorları kimi yanaşma təmin edilir; (iii) mübahisələrin həlli mexanizmi: BIT, investorlara sərmayə qoyulan dövlətlə sərmayə üzrə mübahisələr zamanı müstəqil arbitraja müraciət etmək hüququndan istifadə etmək imkanını yaradır; (iv) vəsaitlərin sərbəst köçürülməsi: BIT, investorlara mənfəəti, dividendləri və digər ödənişləri xarici valyutaya sərbəst köçürmək hüququnu təmin edir; və (v) şəffaflıq və əməkdaşlıq: BIT, investorlar və hökumətlər arasında şəffaflığı, ədaləti, habelə investisiyaların tənzimlənməsi sahəsində əməkdaşlığı təsviq edir.

Müqavilələrdə aşağıdakı standart və rejimlər müəyyən edilir:

- *minimal standartlar (Minimum Standard of Treatment, MST)* – dövlətlərin (xarici) investorlara və onların əmlakına münasibətdə verməli və riayət etməli olduğu bir sıra fundamental hüquqlarda rejimin “aşağı həddini” müəyyən edən standart;
- *ədalətli və qərəzsiz rejim (Fair and Equitable Treatment, FET)* – xarici sərmayəçilərlə ədalətli rəftarın təmin edilməsi, qəbul edən ölkə tərəfindən ayrı-seçkilik və özbaşınalıq yolu verməməsi və investisiyalar üçün sabit, şəffaf və proqnozlaşdırıla bilən mühitin yaradılması;

- *ən əlverişli ölkə rejimi (Most-Favored-Nation, MFN)* müqavilənin hər bir tərəfinin ən azı digərinin üçüncü tərəflərə təklif etdiyi şərtlər qədər əlverişli şərtlərə malik olduğunu bildirir;
- *tam və daimi müdafiə və təhlükəsizlik (Full Protection and Security, FPS)* - qəbul edən ölkənin (i) dövlətə aid edilən hərəkətlər nəticəsində sərmayəçilərə/investisiyalara zərər verməmək və (ii) sərmayəçiləri və investisiyaları özəl şəxslərin hərəkətlərindən qorumaq öhdəliyini nəzərdə tutur.

Azərbaycanın bağladığı sərmayələrin təsviqi və qarşılıqlı qorunması ikitərəfli müqavilələr çərçivəsində, sazişlərin üzvü olan bir ölkə ilə digər üzv ölkənin sərmayəçisi arasında investisiyalar, o cümlədən təminat məsələləri ilə bağlı mübahisələr ilk növbədə danışıqlar yolu ilə həllinə çalışılır. Danışıqlar altı ay ərzində həllə gətirib çıxarmırsa, investor aşağıdakı mübahisəni həll etmək yollarını seçə bilər:

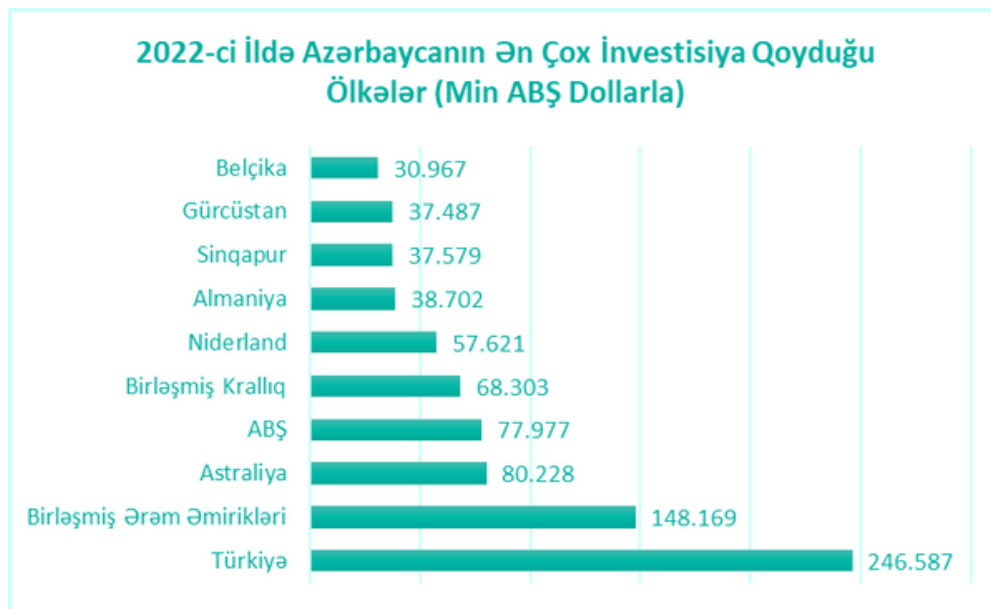
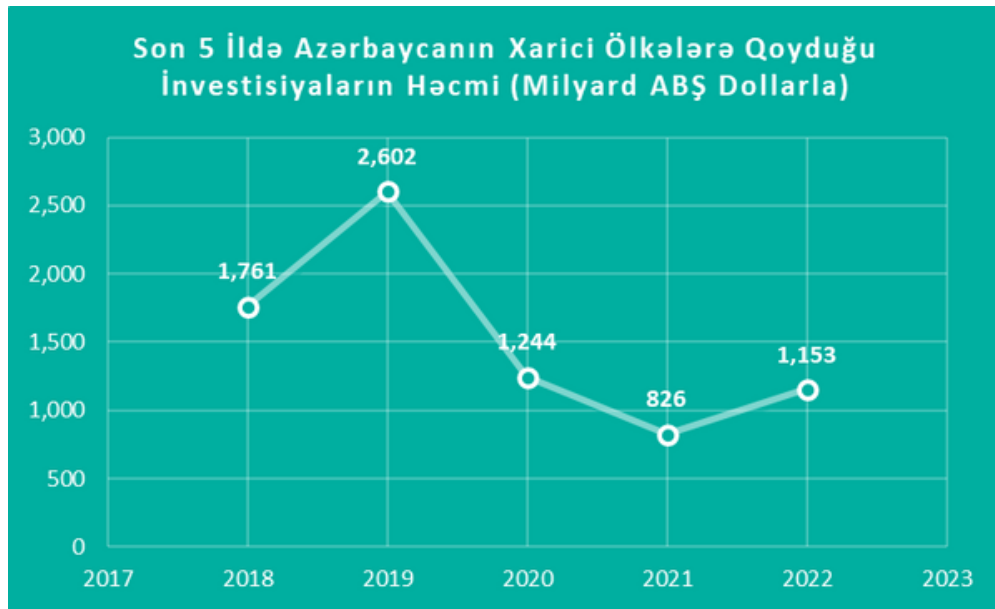
- investisiya qoyulduğu ölkənin məhkəməsi;
- *ICSID Konvensiyası* ilə yaradılmış *Sərmayə Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəzi*, və ya hər iki və ya ölkələrin biri Konvensiyanın tərəfi deyilsə, həmin Mərkəzin *Əlavə Qaydalarına* uyğun olaraq (Mərkəzin *Əlavə Qurumu*), (Azərbaycan 1992-ci il oktyabrın 20-dən Mərkəzin üzvüdür); və
- *UNCITRAL* qaydalarına əsasən *ad hoc* arbitraj məhkəməsi.

BIT üzrə mübahisə üzrə arbitraj qərarı yekundur və mübahisənin hər iki tərəfi üçün məcburidir. Hər bir ölkə öz qanunvericiliyinə uyğun olaraq bu qərarı həyata keçirməyi öhdəsinə götürür.

Azərbaycanın bağladığı bir sıra ikitərəfli investisiya müqavilələrində daşınmaz əmlakla bağlı mübahisələrin həlli müstəsna olaraq investisiya qoyulduğu ölkənin məhkəmələrinə verilmişdir.

Dünya miqyasında öz mövqelərini möhkəmləndirmək habelə iqtisadi artım və uzunmüddətli tərəfdaşlıq əlaqələrini yaratmaq üçün Azərbaycan və buradan olan investorlar xaricə sərmayə qoymaqladır:

³ <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/13/azerbaijan?type=bits>

Azərbaycandan xaricə sərmayə qoymaq üçün rejimə gəldikdə, IIQI-IIIQ sayılı 22 oktyabr 2010-cu il tarixli, *İnvestisiya Fondları haqqında Qanunu* qeyd etmək olar. İnvestisiya fondu – səhmdar və ya paylı investisiya fondu kimi yaradılmış, investisiya bəyannaməsinə uyğun olaraq sərmayə (kapital) cəlb etmək və mənfəət əldə etmək məqsədi ilə vəsait yatan maliyyə təşkilatıdır. İnvestisiya fondları (i) səhmdar, (ii) paylı, (iii) açıq paylı, (iv) interval paylı, və (v) qapalı investisiya fondu aşağıda əlavə açıqlanması müvafiq olaraq qeyd edilmiş formalarda qurula bilər:

- səhmlərin, qiymətli kağızların, və digər əmlakın yerləşdirilməsindən əldə edilən vəsaitlərin investisiya edilməsi ilə məşğul olan açıq səhmdar cəmiyyəti formasında maliyyə institutu;
- investisiya fondunun idarəçisi tərəfindən idarə olunan pay sahiblərin əmlakının birləşdirilməsi; fond hüquqi şəxs deyil, fəaliyyətin aktivlərinə payların və investisiya edilmiş digər əmlakın satışından əldə edilən gəlir daxildir;
- ən azı həftədə bir dəfə öz paylarını satan və qaytaran (geri alan) investisiya fondu növü; aktivlər yalnız pul və qiymətli kağızlardan ibarətdir;
- ən azı ildə bir dəfə öz paylarını satan və qaytaran (geri alan) investisiya fondu növü; aktivlər yalnız pul və qiymətli kağızlardan ibarətdir; və
- aktivlərinə pul, qiymətli kağızlar, və daşınmaz əmlak daxil olan investisiya fondu növü; fondun payları onun fəaliyyət müddəti bitdikdən sonra satılır və geri alınır (qaytarılır).

ÜÇÜNCÜ ÖLKƏ REJİM VƏ İMKANLARI

Kapital və sərmayə (investisiya) anlayışları olduqca genişdir. İnvestisiyanın gəlir (mənfəət, və ya, müəyyən hallarda, sosial səmərə) əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq (və digər) fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaiti, qiymətli kağızlar, digər əmlak (maddi sərvətlər), o cümlədən əmlak hüquqları və pul dəyəri olan digər hüquqlardan (məs., əqli sərvətlər) ibarət olduğu göstərilir.

Azərbaycan Respublikası və ABŞ-ın Hökumətləri arasında *Sərmayələrin Qorunması və Təşviqi Müqaviləsində*, sərmayələrə şəxslərin birbaşa ya da dolaylı şəkildə sahib olduğu və ya nəzarət etdiyi hər növ sərmayə qoyuluşu aid edilmişdir. Sərmayələrə bu formalarda kapital qoyuluşları daxildir: (i) şirkət; (ii) şirkətdə olan paylar, səhmlər və şərikliyin digər formaları, istiqraz, borc öhdəlikləri və ya borc öhdəliklərinin digər formaları; (iii) müqavilə hüquqları; (iv) daşınmaz əmlak daxil olmaqla maddi aktivlər və qeyri-maddi aktivlər; (v) IP (müəlliflik və əlaqəli hüquqlar, patentlər, nou-hau, və s.); və (vi) lisenziya və icazələrə bənzər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hüquqlar.

Azərbaycandan olan sərmayənin xaricdə yerləşdirilməsi zaman risklərin idarə edilməsi baxımından bu məqamlara diqqət yetirilir: (i) vergiqoyma; (ii) müvafiq infrastrukturun mövcudluğu; (iii) tətbiq edilən qanunvericilik; (iv) sərmayədar statusu və hüquqi müdafiə; və (v) xarici yurisdiksiyanın verdiyi digər imkanlar. Sərmayənin qoyulacağı ölkə bu məqamların bir neçəsi (və ya hamısı) baxımından əlverişli deyilsə, sərmayə bu meyarlara cavab verən “vasitəçi” ölkə rolunu oynayacaq üçüncü ölkə vasitəsilə edilə bilər.

Məsələn, bir sıra yurisdiksiyalar var ki, orada mənfəət (gəlir) və digər vergilərin dərəcələri aşağıdır və yaxud da vergi tutma məhdud hallarda tətbiq edilir. Nəticə etibarilə, qoyulmuş sərmayədən götürülən gəlir dərəcəsinin yüksəlməsinə nail olmaq olar. Bu “üçüncü” ölkə sıralarından Azərbaycandakı vergiqoyma, Çirkli Pulların Yuyulması (AML) və Terrorçuluğun Maliyyələşdirilməsinə qarşı (CFT), və digər meyarlar üzrə əlverişli olmayan yurisdiksiyalar istisna edilməlidir.

Xarici ölkəyə sərmayə qoymağa gəldikdə, siyasi sabitlik, iqtisadi artım, hüquqi müdafiə və vergi siyasəti kimi bir sıra amilləri nəzərə almaq lazımdır. Xarici ölkəyə investisiya qoymaq mürəkkəb və çətin proses ola bilsə də, xarici investorların riskləri azaltmaq və gəlirləri artırmaq üçün nəzərdən keçirə biləcəyi bir sıra üçüncü yurisdiksiyalar var.

Xarici yurisdiksiyalarda vergiqoyma məsələləri nəzərdən keçirilərkən, nəinki təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsindəki gəlirlərin vergi dərəcəsi, digər gəlirlərin də (məs., şirkət və mal ehtiyatı olmayan digər aktivlərin satışından gəlirlər) vergiyə cəlb olunub-olunmaması araşdırılmalıdır. Bu gəlir, habelə digər növ gəlirlərin vergiyə cəlb edilmə məsələləri Azərbaycanın xarici ölkələrlə mövcud olan vergi sazişlərində (ikiqat vergilərin aradan qaldırılması sazişləri) öz əksini tapmış ola bilər. Həmin sazişlərin 50-dən çoxu hal-hazırda tətbiq edilir.

Bir sıra yurisdiksiyalarda maliyyə habelə korporativ sahə üzrə xidmət infrastrukturunun səviyyəsi digər yurisdiksiyalardakı səviyyədən üstün ola bilər və bu meyar da ölkələrin seçimi prosesində mühüm şərtlərdən biridir. Eyni zamanda, xarici “vasitəçi” yurisdiksiyalar arasında dünya iqtisadiyyatına daha çox inteqrasiya edilmiş ölkələr də var (məs., ölkələrin beynəlxalq müqavilələr şəbəkəsi və müvafiq iqtisadi ittifaqlarda üzlüyü).

Sərmayənin qoyulması üçün xarici şirkətin qurulduğu yurisdiksiyalarda tətbiq edilən qanunvericiliyində mövcud olan qaydaların digər qanunvericilikdə olan qaydalara nisbətən daha sabit və daha uzun tətbiqetmə tarixinə malik olması xarici yurisdiksiyaların üstünlüklərinə aid edilə bilər.

Xarici sərmayədar statusu bir sıra digər hüquq müdafiə vasitələrinin tətbiqinə imkan yarada bilər (məs., mübahisələrin xarici arbitrajda baxılması, sərmayələrin müdafiəsi haqqında konvensiya və sazişlərin tətbiqi). Xarici şirkətin üçüncü ölkədə qurulmasının digər üstünlükləri praktiki məsələlərdən irəli gələ bilər. Məsələn, belə şirkətin müvafiq vergi və ya digər hesabatlarının tərtibi və təqdimi məhdud şəkildə və ya ümumiyyətlə tələb olunmaya bilər.

Bununla bərabər, bəzi yurisdiksiyalarda (əsasən, anqlo-sakson hüquq sistemində olanlar) nominal mülkiyyətçi anlayışı mövcuddur ki, onun Azərbaycanda ekvivalenti ya mövcud deyil ya da məhdud istifadə edilir. Bir çox xarici yurisdiksiyalarda “müşətərinə tanıma” tələbləri həmin yurisdiksiyaların üstün olmayan cəhətlərinə aid edilə bilər.

Belə üçüncü yurisdiksiyalardan biri İsveçrədir. Azərbaycanın İsveçrə Konfederasiyası ilə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına habelə investisiya təşviqinə dair beynəlxalq sazişləri mövcuddur.

İsveçrə siyasi və iqtisadi sabitliyi, eləcə də güclü bank və maliyyə sektorları ilə tanınır. Ölkədə aşağı korporativ vergi dərəcəsini və dividendlərdən tutulan vergini özündə əks etdirən əlverişli vergi sistemi mövcuddur. Bundan əlavə, İsveçrə investorların hüquqlarını qoruyan və şəffaf tənzimləmə mühitini təmin edən güclü hüquq sisteminə malikdir.

Honkonq (ÇXR) bu baxımdan üçüncü yurisdiksiyanı təşkil edən xarici investorlar üçün potensial maraq nöqtəsini təmsil edir. Honkonq maliyyə sektoru diqqətəlayiq inkişaf nümayiş etdirir və əlverişli sayıla bilən vergi sistemi ilə tamamlanır. Ölkə, xarici investorlar üçün cəlbedici bir məkana çevrilən minimal vergi dərəcələri və əlverişli kommersiya siyasətləri məşhur səciyyələrinə malikdir.

Bundan əlavə, Honkonq investorların imtiyazlarını qoruyan və aydın tənzimləyici ekosistemi qoruyan möhkəm hüquqi bazanın sahibidir. Azərbaycanın Çin Xalq Respublikası ilə iqlat vergitutmanın aradan qaldırılması habelə investisiya təşviqinə dair beynəlxalq sazişləri olsa da, onların Honkonqa şamil edilməsi qeyri-müəyyəndir.

Xaricə sərmayə qoyanların nəzərdən keçirə biləcəyi başqa bir yurisdiksiya Sinqapurdur. Sinqapur əlverişli vergi siyasəti və güclü hüquq sistemi ilə tanınır. Ölkədə sabit siyasi mühit və biznes üçün əlverişli mühit var ki, bu da onu xarici investorlar üçün cəlbedici məkana çevirir. Bundan əlavə, hökumət investisiyaları təşviq etmək üçün qrantlar və müəyyən investisiya növləri üçün vergi güzəştləri kimi bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir.

Azərbaycanın Sinqapurla əməkdaşlığı inkişaf etsə belə, aralarında vergi və ya sərmayələrə dair ikitərəfli beynəlxalq sazişləri mövcud deyildir.

Üçüncü yurisdiksiyada investisiya imkanlarının araşdırılması xarici investorlara çoxlu faydalar, o cümlədən istifadə olunmamış yurisdiksiyalara çıxış və diversifikasiya fərsətləri təklif edə bilər ki, bu da öz növbəsində investisiyaların yalnız bir ölkədə cəmlənməsi ilə bağlı riskləri azalda bilər. Bundan əlavə, üçüncü coğrafi məkana vəsaitlərin ayrılması xarici investorlara portfelin diversifikasiyasına nail olmaqda və onların maliyyə gəlirlərini potensial olaraq optimallaşdırmaqda kömək edə bilər. Xarici investorların investisiyaya başlamazdan əvvəl hər hansı xarici yurisdiksiyanın hüquqi və tənzimləyici bazasını diqqətlə qiymətləndirərək lazımi diqqəti həyata keçirmələri zəruridir. Yerli bir maliyyə məsləhətçisi və ya hüquq mütəxəssisi ilə məsləhətləşmələr xarici yurisdiksiya daxilində sərmayə qoyuluşu ilə gələn incəlikləri səmərəli şəkildə idarə etməkdə kömək edə bilər.

Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (BƏƏ) beynəlxalq investorlar tərəfindən potensial olaraq cəlbedici investisiya məkanı hesab edilir. BƏƏ, xarici və beynəlxalq şəxsləri Əmirliklərinin həddləri daxilində sərmayə qoymağa həvəsləndirən siyasət həyata keçirməkdədir. Yurisdiksiya investorların maraqlarını qorumağa xidmət edən və onları şəffaf və ədalətli qaydalar dəsti ilə təmin edən səlis qurulmuş hüquqi çərçivəni yaratmaqdadır.

Azərbaycan BƏƏ ilə sıx əlaqələrə malikdir ki, aralarında həm iqlat vergitutmanın aradan qaldırılması, həm də investisiya təşviqinə dair beynəlxalq sazişləri qüvvədədir.

Yuxarıda qeyd olunan yurisdiksiyalara əlavə olaraq, xarici investorların hesab edə biləcəyi digər üçüncü yurisdiksiyalara İrlandiya və Kipr daxildir. İrlandiya yüksək təhsilli işçi qüvvəsi, güclü texnologiya sektoru və biznes üçün əlverişli mühiti ilə tanınır. Ölkədə aşağı korporativ vergi dərəcəsini və tədqiqat və inkişafı təşviq edən vergi rejimini özündə birləşdirən əlverişli vergi sistemi mövcuddur. Bundan əlavə, İrlandiyanın güclü hüquq sistemi və şəffaf tənzimləmə mühiti var.

Kipr xarici investorlar üçün cəlbedici ola biləcək başqa üçüncü yurisdiksiyadır. Ölkədə aşağı korporativ vergi dərəcəsi və müəyyən sektorlara investisiyaları təşviq edən vergi rejimi daxil olan əlverişli vergi sistemi mövcuddur. Bundan əlavə, Kipr investorların hüquqlarını qoruya bilən şəffaf tənzimləmə mühitini təmin edən hüquqi sistem vəd edir.

İŞGÜZAR FƏALİYYƏTİN QURULMASI

Məqsədlərinə nail olmaq üçün, bizneslər xarici şirkət və strukturları qura və ya onlara yiyələnə bilər (bu mövzuya dair daha dolğun məlumat üçün bu dərcin, *Üçüncü Ölkə Rejim və İmkanları*, Fəslinə baxın). Xarici ölkədə kommersiya şirkətlərinin qurulmasına dair məlumatla gəldikdə, yurisdiksiyalara dair icmal aşağıdakı kimidir:

Böyük Britaniya

AB-dən çıxmasına baxmayaraq, Böyük Britaniya biznesə başlamaq üçün ən sabit yurisdiksiyalardan biri olmaqda davam edir.

Böyük Britaniyada biznes qeydiyyatının üstünlükləri arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- qeydiyyatın minimum vaxt alması: bütün sənədlərin təqdim edildiyi tarixdən bir neçə gün ərzində qeydiyyatdan keçmiş şirkət haqqında məlumat Qeydiyyat Palatasının reyestrinə daxil edilir;
- nizamnamə kapitalının ödənilməsinə dair tələblərin olmaması;
- virtual qeydiyyat və idarəetmə imkanı;
- valyuta nəzarətinin olmaması; və
- qeyri-rezident tərəfindən şirkət qeydiyyata alındıqda və İngiltərədən kənarda fəaliyyət göstərəndə şirkətin korporativ vergiyə cəlb edilməməsi.

Böyük Britaniyada qeyri-rezidentlər aşağıdakı təşkilati-hüquqi formalarda biznesi qeydiyyata almaq hüququna malikdirlər:

Məhdud Məsuliyyətli Şirkət (*Limited, LTD*).

LTD-də iştirakçı sayı bir və ya daha artıq, eyni şəxs isə LTD şirkətinin həm sahibi, həm də direktoru ola bilər. Minimum nizamnamə kapitalına dair heç bir tələb yoxdur.

Məhdud Məsuliyyətli Ortaqlıq (*LLP*).

LLP-də bütün iştirakçılar müəssisənin borcları və öhdəlikləri üçün yalnız ortaqlar arasında əvvəlcədən müəyyən edilmiş məbləğ daxilində məhdud məsuliyyət daşıyırlar. Məhdud məsuliyyətli ortaqlıqda ortaqlar və menecerlər həm fiziki, həm də istənilən rezidentliyin hüquqi şəxsləri ola bilərlər.

Ortaqlığın qeydiyyatı ən azı iki iştirakçıdan Britaniyanın səlahiyyətli orqanları və tənzimləyiciləri ilə ortaqlıq adından əlaqə saxlamağı tələb edəcək.

Ortaqlar rezidenti olduqları ölkədəki paylarına görə vergi ödəyirlər. Əgər onlar Böyük Britaniyanın rezidenti deyilsə, bu ölkədə vergi ödəmələrinə ehtiyac yoxdur.

Vahid Avropa Bazarı

Vahid Avropa bazarına AB-yə daxil olan 27 həmçinin müəyyən istisnalarla daha dörd Avropa ölkəsi daxildir. 31 ölkənin 30-u *Avropa İqtisadi Məkanı haqqında Saziş*-də iştirak edir. Bu Sazişin məqsədi bərabər rəqabət şəraitində Məkan ölkələri arasında ticarət-iqtisadi əlaqələrin daimi və balanslaşdırılmış şəkildə möhkəmlənməsinə töhfə verməkdir.

AB zonası sistemində Avropa Şirkəti (*Societas Europea - SE*) fəaliyyət göstərir. Bu şirkət AB ölkələrinin heç birinin daxili qanunvericiliyinə tabe deyil. Avropa Şirkəti qapalı və ya açıq məhdud məsuliyyətli müəssisə kimi fəaliyyət göstərə bilər. Şirkətin nizamnamə kapitalı EUR ilə təmsil olunmalı və EUR120.000 az ola bilməməlidir.

Biznesin qeydiyyatı üçün ən çox rast gəlinən yurisdiksiyalar arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

Niderland

Hollandiya Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti (BV) istənilən (Hollandiya və ya xarici) fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən təsis edilə bilər. BV, notarius qarşısında notariat qeydiyyatı aktının, onlayn daxil olmaqla, imzalanması, ardınca yeni yaradılmış BV-nin notarius tərəfindən Ticarət Palatası Kommersiya Reyestrində qeydiyyata alınması yolu ilə təsis edilir. Hollandiya qanunvericiliyi minimum nizamnamə kapitalı məbləğini (depozit qoyma) tələb etmir.

Fransa

Fransada nizamnamə kapitalı tələbləri EUR1 başlayır. Bu tələb MMC (*SARL*), sadələşdirilmiş MMC (*EURL*), və sadələşdirilmiş ASC (*SAS*) üçün tətbiq edilir. Səhmdar cəmiyyətə (*SA*) gəlincə, minimum investisiya məbləği EUR37.000 az olmamalıdır. Fransada biznes bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən yaradıla bilər.

Almaniya

Minimum nizamnamə kapitalı üzrə qanunvericilik tələbi olan şirkətlərinin əsas növləri MMC (*GmbH*) və səhmdar cəmiyyətdir (*AG*).

Alman MMC və səhmdar cəmiyyətinin minimum nizamnamə kapitalı məbləğləri müvafiq olaraq EUR25.000 və EUR50.000-dir. Digər təşkilati-hüquqi formalarda, minimum nizamnamə kapitalına dair tələblər mövcud deyil.

Finlandiya

Finlandiyada MMC yaratmaq üçün iştirakçıların sayı ən azı üç, onlardan ikisi AB-də daimi yaşayış yeri olan olmalıdır. 2019-cu ildən etibarən minimum nizamnamə kapitalına dair tələblər yoxdur. MMC həmçinin Finlandiyanın Kommersiya Reyestrində uzaqdan qeydiyyatla alınə bilər.

Cexiya

Cexiya qanunvericiliyi MMC üçün minimum nizamnamə kapitalını nəzərdə tutmur, lakin MMC üzvünün minimum mayası EUR1 səviyyəsində müəyyən edilmişdir. MMC bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən yaradıla bilər.

Digər ölkələrə gəldikdə:

Rusiya

MMC bir və ya çox sayda şəxs və ya şəxslər tərəfindən yaradıla bilər. Rusiyada MMC üçün tələb olunan minimum nizamnamə kapitalı RUB10.000 təşkil edir.

Səhmdar cəmiyyətin iştirakçıları fiziki və hüquqi şəxslər ola bilər. Dövlət orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları cəmiyyətin iştirakçısı ola bilməzlər. Cəmiyyət üçün RUB10.000 məbləğində nizamnamə kapitalı üçün minimum tələb var. Cəmiyyətdə iştirakçıların sayı bir ilə 50 arasında dəyişir.

İctimai səhmdar cəmiyyətində nizamnamə kapitalının minimum məbləği RUB100.000 təşkil edir, üzvlərinin sayı məhdudiyyətsizdir.

Ukrayna

Ukraynadakı MMC-nin birdən 100-ə qədər iştirakçısı ola bilər. Ukraynada hazırda MMC üçün minimum nizamnamə kapitalına dair tələblər yoxdur. Eyni müddəalar əlavə məsuliyyətli cəmiyyətə də şamil edilir; bununla belə, əlavə məsuliyyətli cəmiyyətdə iştirakçıların sayı məhdudiyyətsizdir.

Ukraynada səhmdar cəmiyyəti açıla bilər. Cəmiyyətin minimum nizamnamə kapitalı 1.250 minimum aylıq əmək haqqı məbləğinə bərabərdir. Qapalı səhmdar cəmiyyətində 100-ə qədər iştirakçı ola bilər; açıq səhmdar cəmiyyətinin səhmdar sayı ilə bağlı heç bir məhdudiyyəti yoxdur.

VƏSAİTİN CƏLB EDİLMƏSİ

Kapital istənilən şirkətin ən vacib ünsurlarından biridir. Şirkətin kapitalı onun bütün vəsaitlərinin məcmusudur.

Kapital iki növə bölünür: real kapital və bazar kapitalı. Real kapital şirkətin malik olduğu və cari fəaliyyəti üçün istifadə etdiyi faktiki pul və əmlakdır. Şirkətin hesablarındakı pul, daşınmaz əmlak, avadanlıq, və ehtiyatlar real kapitala daxildir. Real kapital şirkətin cari maliyyə vəziyyətinin digər göstəricilərə nisbətən daha obyektiv ölçüsü kimi hesab olunur.

Bazar kapitalı isə şirkətin iqtisadi bazarda qiymətləndirməsinin nəticəsidir. Şirkətin bazarda dəyərinin qiymətləndirilməsi nəticəsində formalaşan kapitalına bazar kapitalı deyilir. Bu dəyər şirkətin dövriyyədəki hər bir səhminin cari bazar qiymətinə vurulması yolu ilə hesablanır.

Şirkətin bazar kapitalı mühüm göstəricidir və onun maliyyə strukturunu, investisiya cəlbediciliyini və açıq bazarda ümumi dəyərini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Bu göstərici investorların qiymətləndirməsində və bazardakı şəraitin dəyişikliklərindən asılı olaraq dəyişə bilər.

Şirkətin kapitalını artırmağın əsas yolları sərmayədar və borcla maliyyələşmədir.

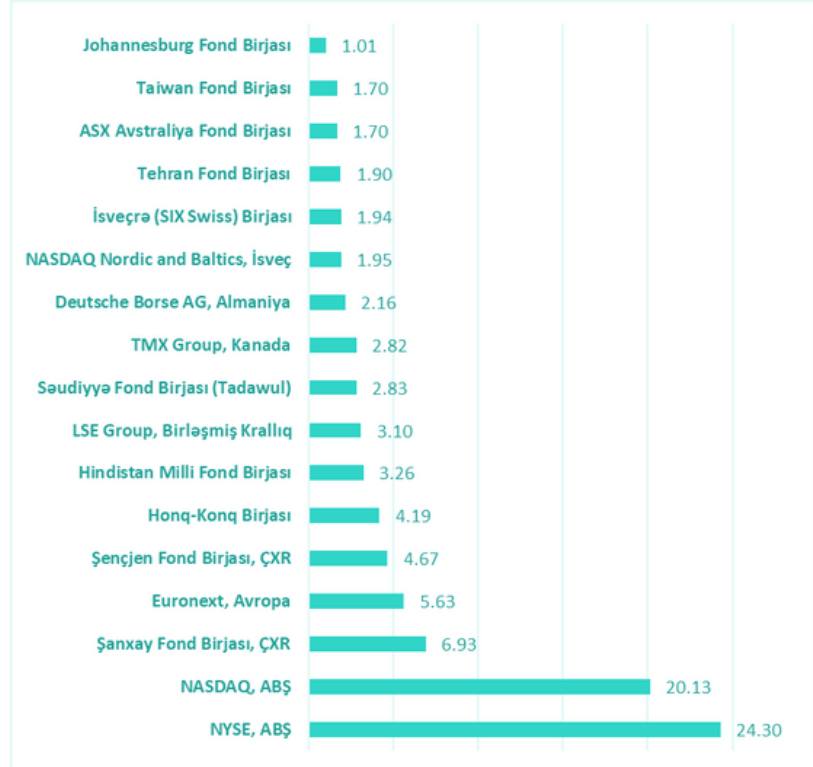
Bazar kapitallaşması şirkətə öz səhmlərini sadəcə olaraq cari nominal kapitalı səhmlərin sayına bölmək nəticəsində yaranacaq qiymətdən fərqli olaraq bazanın ödəməyə hazır olduğu qiymətə satışa təqdim etməyə imkan verir. Sərmayədar (kapital) maliyyələşməsi bazarda investorlar arasında səhmlərin (bölünmə ehtimalı ilə) yerləşdirilməsini nəzərdə tutulur. Aktivlərin artırılmasının bu yanaşmanın (üsulunun) əsas üstünlüyü borcun yaranmamasıdır, lakin bununla yanaşı investorlar qarşısında müəyyən öhdəliklər yaranır.

Bundan əlavə, əldə edilmiş səhmlərin sahibləri, xüsusən mühüm iştirak payının sahibləri şirkətin gələcək fəaliyyətinə təsir göstərə bilər. Mühüm iştirak payı anlayışının mövcudluğu və meyarları yurisdiksiyadan asılıdır; Azərbaycanda nizamnamə kapitalının on və daha çox faizini təşkil edən səhmlərə birbaşa və ya dolaylı yolla sahibliyi mühüm iştirak payı sayılır.

Sərmayədar maliyyələşməsinin bir neçə üsulu var: (i) ilkin kütləvi təklif: əvvəllər qapalı olan şirkət açıq bazarda investorlara səhmlər təklif edərək, ilkin ictimai təklif/yerləşdirmə (*IPO*) keçirir; (ii) konversiya edilən istiqrazlar vasitəsilə: şirkət gələcəkdə səhmlərə konversiya (dəyişdirilmə) hüququ olan istiqrazlar və ya digər qiymətli

kağızları müəyyən edilmiş qiymətlə buraxa bilər – səhm qiymətlərinin yüksəlməsi gözləntiləri istiqrazlara sərmayəni həvəsləndirə bilər; (iii) sonrakı kütləvi təklif (səhmlərin ictimai təklifi/yerləşdirilməsi, *PO*): uğurlu IPO-dan sonra şirkət bazarda əlavə səhmlər buraxaraq əlavə vəsait cəlb etməyə davam edə bilər; (iv) səhmlərin qapalı yerləşdirilməsi: IPO əvəzinə şirkət səhmlərini hedge fondları, pensiya fondları, və digər institusional və sair investorlara sata bilər.

Səhmlərin açıq yerləşdirilməsi fərqli fond birjalarda keçirilir. Fond birjasının yurisdiksiyasından kənarda qeydiyyatdan keçmiş və səhmləri fond birjasında yerləşdirilən şirkət xarici emitent statusunu daşıyacaq. Əksər hallarda şirkət fond birjalarının fərdi tələblərinə əməl etməlidir. Məsələn, NYSE fond birjasında səhmlərin yerləşdirilməsi hüququna malik olmaq üçün, şirkət ən azı üç il ərzində fəaliyyət göstərməlidir. Aşağıda qeyd olunan diaqramda 2023-cü ilin may ayına olan yerləşdirilmiş şirkətlərin bazar kapitallaşmasına görə dünyanın ən böyük birja operatorları göstərilir (trilyon ABŞ Dolları ilə):⁴

⁴ <https://www.statista.com/statistics/270126/largest-stock-exchange-operators-by-market-capitalization-of-listed-companies/>

Şirkətin borcla maliyyələşdirilməsi kreditorlar qarşısında kreditlər və öhdəliklər vasitəsilə əlavə vəsaitlərin cəlb edilməsi prosesidir. Bu o deməkdir ki, şirkət xarici mənbələrdən, məsələn, banklardan, investorlardan borc götürür və müəyyən müddət ərzində bu vəsaiti, adətən faizlərin ödənilməsi ilə qaytarmağı öhdəsinə götürür.

Borc maliyyələşməsinə aşağıdakı üsullar daxil ola bilər: (i) banklardan kredit: şirkətlər cari ehtiyaclarını və ya investisiyalarını ödəmək üçün banklardan qısa və ya uzunmüddətli kreditlər götürə bilərlər; (ii) istiqrazların buraxılışı: istiqrazlar maliyyə bazarı iştirakçılarının aldığı borc alətidir və şirkət istiqrazın müddətinin sonunda faizləri ödəməyi və əsas məbləği (borcu) qaytarmağa öhdəsinə götürür; (iii) investorlardan və ya digər təşkilatlardan kreditlər: şirkətlər həmçinin investorlardan borc maliyyəsi ala bilərlər, məsələn, institusional fond və ya şəxslərdən; (iv) beynəlxalq maliyyə institutları: bəzi şirkətlər beynəlxalq maliyyə institutlarından borc dəstəyi ala bilər, məsələn, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (*IFC*) 74 müxtəlif valyutada on iki ilə qədər kredit və maliyyə təmin edir.

Sərmayədar kapitalından fərqli olaraq, borc kapitalı son tarixə malikdir, qeyd-şərtsiz qaytarılır, və adətən kreditorun xeyrinə faizlərin dövrü hesablanması şəklində nəzərdə tutulur. Borc kapitalı qısamüddətli (bir ilə qədər) və uzunmüddətli növlərinə bölünür.

LİSENZIYA VƏ İCAZƏLƏR

Lisenzialaşdırma bir icazəvermə mexanizmidir. İcazələr, ictimai mülahizələr əsasında və ya özəl fəaliyyətlə bağlı verilə bilər. Birinci növ icazələri dövlət, ikinci növ icazələri hüquq sahibi verir.

İctimai mülahizələr əsasında verilən lisenziya müəyyən fəaliyyəti həyata keçirmək və/və ya hərəkəti görmək üçün dövlətin səlahiyyətli orqanı vasitəsilə verdiyi icazədir. Bu icazə mexanizmi ilk növbədə həssas sahələrdə pozuntuların qarşısının alınmasına yönəlir. Dünya üzrə müxtəlif növ lisensiyalar (icazələr) tənzimləmə mexanizmi kimi tətbiq olunur.

Fəaliyyət lisenziyası əsasən sahibkarlıq fəaliyyəti növlərini həyata keçirməyə hüquq qazandıran icazədir. Bu lisenziyanın növü və tələbləri fəaliyyət, obyekt, və ya cəlb olunan dövlət orqanından asılı olaraq dəyişə bilər. Dövlət orqanı tərəfindən tənzimlənən sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisensiyalara obyekt tikmək və ya istismar etmək, rabitə xidmətləri, mədən işləri, və s. daxildir.

Beynəlxalq standart və sazişlərə uyğun olaraq, ölkələr müxtəlif fəaliyyət sahələrini tənzimləmək üçün müxtəlif lisenziya və icazələrin alınması zərurətini müəyyən edir. Bu icazələrə vizalar, iş icazələri, (xarici) investisiya lisensiyaları, uyğunluq sertifikatları və beynəlxalq münasibətlərdə qanuniliyi və təhlükəsizliyi təmin edən digər sənədlər daxildir.

Lisensiyaların müəyyən hərəkətləri görməyə icazə növlərinə idxal və ixrac lisensiyalarını aid etmək olar:

(i) açıq ümumi lisensiyalar: bunlara toxuculuq, davamlı istehlak malları, əl işləri, elektronika, qida, dərman və s. kimi ümumi məhsullar daxildir; onların ümumiyyətlə bütün ölkələr tərəfindən məhdudiyyətsiz idxal və ixracına icazə verilir;

(ii) xüsusi idxal lisensiyaları ilə idxal: bunlara istifadə olunan əsas avadanlıqlar, maşınlar, mühərriklər kimi bir çox mal daxildir. Bu mallar adətən inkişaf etməkdə olan və inkişaf etməmiş ölkələr tərəfindən idxal edilir. Bu cür avadanlıqların və ikinci əl malların alıcı ölkələrə idxalına yalnız bu məqsədlə alınmış xüsusi lisenziya (icazə) əsasında icazə verilir. Belə lisenziya idxalçı tərəfindən avadanlıqların qalan xidmət müddətini və yerinə yetirilməli olan digər şərtləri müəyyən edir. Əksər ölkələrdə odlu silah və sursatların idxalı hər zaman xüsusi lisensiyalar əsasında həyata keçirilir;

(iii) idxal – kəmiyyət məhdudiyyətləri və ya kvotalar: ABŞ kimi bəzi ölkələr müəyyən ölkələr üçün toxuculuq kimi malların idxalına kəmiyyət məhdudiyyətləri qoyur və ixracatçılar vaxtaşırı nəzərdən keçirilən və lazım gəldikdə dəyişdirilən kvota miqdarlarına riayət etməlidir;

(iv) ixrac lisensiyaları: yerli müəssisələr dəmir və polad kimi bəzi mühüm təbii ehtiyatların və xammalın ixracı ilə məşğul olsa da, hökumətlər ixrac lisensiyaları verməklə ixraca nəzarət edirlər; və

(v) mənfi siyahı: əksər ölkələrdə heyvan və digər vəhşi təbiət dəriləri, mal-qara, müəyyən dərmanlar və bir çox digər həssas mallar kimi müəyyən malların idxalını və ixracını qadağan edən malların mənfi siyahısı mövcuddur.

Sahibkarlar müvafiq lisenziyası olmayan ölkəyə mal idxal və ya ixrac etdikdə gömrük rəsmiləşdirilməsindən və rüsumlardan yayınırlar. Qadağan olunmuş malların ölkəyə qeyri-qanuni yolla gətirilməsi də qaçaqmalçılıq kimi təsnif ediləcək. Sərbəst ixracı həyata keçirmək üçün Azərbaycan sahibkarları *İxrac Nəzarəti haqqında 772-IIQ* nömrəli Qanuna uyğun olaraq ixrac fəaliyyətinə icazə almalıdır.

Kökünün Kəsilməsi Təhlükəsi Olan Vəhşi Fauna və Yabanı Flora Növlərinin Beynəlxalq Ticarəti haqqında Konvensiya (Convention on International Trade in Endangered Species, CITES), 5.000-dən çox heyvan və 29.000 bitki növünü xüsusi nəzarətə götürərək heyvan və bitki ehtiyatlarının idarə edilməsini və biomüxtəlifliyin qorunmasını təmin etməkdədir. CITES siyahısında olan bitki, heyvan, və ya onların hissələrini daşımaq üçün müvafiq icazələr tələb olunur. Azərbaycan, CITES-ə 1998-ci il noyabrın 23-də qoşulub.

Beynəlxalq Sürücülük Vəsiqəsi (*International Driving Permit*) sahibinə avtomobili ölkəsindən kənarda müstəqil idarə etmək imkanını verən bir icazə/lisenziya növüdür. Bu sənəd onu verən dövlətdən kənarda nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququnu təsdiq edir. Beynəlxalq sürücülük vəsiqəsinin verilməsi Azərbaycanın da iştirak etdiyi 1968-ci il *Yol Hərəkəti haqqında Vyana Konvensiyası* ilə tənzimlənir.

Yük gəmiləri ilə beynəlxalq daşımalara 1966-cı il *Yükləmə Nişanı haqqında Konvensiya (Convention on Load Lines, 1996)* ilə müəyyən edilmiş məcburi tələblər tətbiq edilir.

Azərbaycan bu Konvensiyaya 1997-ci ildə qoşulub. Konvensiya, yük gəmisinin düzgün müayinə edilmədiyi, yük nişanı ilə nişanlanmaması və Beynəlxalq Yük Nişanı Şəhadətnaməsi və ya müvafiq hallarda Beynəlxalq Yük Nişanından Azadolma Şəhadətnaməsi verilmədiyi təqdirdə beynəlxalq səyahətə çıxmağı qadağan edir.

İcazələr beynəlxalq proqramlar çərçivəsində də öz əksini tapmışdır. Belə proqramlardan biri *TRACECA*, Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi, proqramıdır. AB, Qafqaz, və Orta Asiya regionları dövlətlərini əhatə edən proqramın əsas məqsədi Qara Dəniz hövzəsi, Cənubi Qafqaz və Orta Asiya regionlarında iqtisadi əlaqələri, ticarəti və nəqliyyatı gücləndirməkdir.

TRACECA icazələri ikitərəfli tranzit sistemində iştirak edən ölkələr arasında avtomobil daşımaları, həmçinin üçüncü ölkələrə(dən) daşımalar üçün istifadə edilir. 2023-cü ilin iyun ayında Litva - Polşa - Slovakiya - Macarıstan - Rumıniya - Bolqarıstan - dəniz - Gürcüstan - Azərbaycan - Xəzər Dənizi - Qazaxıstan marşrutu üzrə yüklərin müxtəlif ölkələrdə qeydiyyatda olan yük maşınları yarımqoşqularda pilot nəqli həyata keçirilmişdir. Daşınma 16 günə tamamlanmışdır.

KARGÜZARLIQ VƏ MÜHASİBATLIQ

Kargüzarlıq

Kargüzarlıq – sənəd əsasında işlərin təşkilini təmin edən fəaliyyət sahəsidir. Kargüzarlıq, məlumatların qeydə alınması, sənədlərlə işin təşkili, və sənədlərin sonradan icrası və onlar üzrə qərarların qəbul edilməsi məqsədləri ilə aparılır.

Müasir kargüzarlıqda sənədin elektron formalarından getdikcə çox istifadə edilir. Elektron sənəd dövryyəsi (ESD) – sənədlərin elektron şəkildə formalaşdırılması və telekommunikasiya kanalları vasitəsilə ötürülən həmin sənədlərlə işlərin təşkili üsuludur. Başqa sözlə, ESD, informasiya sistemindən istifadə edən iş prosesidir.

ESD-nin bir çox növləri var: (i) istənilən qurumun daxili qaydaları ilə tənzimlənən daxili ESD; (ii) hər bir sahə üzrə fərdi olaraq qəbul edilmiş qaydalarla tənzimlənən dövlət qurumları ilə xarici ESD; və (iii) tərəflərin razılaşması ilə tənzimlənən müqavilə iştirakçıları ilə xarici ESD.

Elektron sənədlər xüsusi proqramlar vasitəsilə serverlərdə və ya elektron arxivlərdə saxlanıla bilər. Bu sənədlərin saxlanma müddəti kağız sənədlərlə eynidir.

Elektron hökumət ESD əsasında qurulan ictimai xidmətdir. Elektron hökumətin əsas istiqaməti altı qrupdan ibarətdir: (i) hökumətdən-hökumətə (G2G), (ii) hökumətdən-vətəndaşa (G2C), (iii) hökumətdən-sahibkara (G2B), (iv) sahibkardan-hökumətə (B2G), (v) vətəndaşdan-hökumətə (C2G), və (vi) hökumətdən işçilərə (G2E).

ESD, müvafiq standartlar əsasında fəaliyyət göstərir. Bəzi qurumlar standartlaşdırılmış sistemlər yaratsalar da, ən çox qəbul edilən standartlar ISO, Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının, standartlarıdır. Elektron kargüzarlığa ən dolğun təsirə malik standartların arasında məlumatların gizliliyini əhatə edən ISO 27001 standartı, ISO 15489, Məlumat və Sənədlər - Qeydlərin İdarə Edilməsi Standartı, və ISO 30300 və ISO 30301, Qeydlərin İdarə Edilməsi Sistemi Standartlarıdır.

MoReq (Model Requirements for Management of Electronic Records), sənədlərin toplanması, qeydə alınması, qeydiyyatdan keçirilməsi, saxlanması və ya məhv edilməsi, və ötürülməsi məsələlərini əhatə edir. Elektron Sənədlərin İdarə olunması Tələblərinin sonradan hazırlanmış ikinci versiyası, *MoReq2*, elektron sənədləri idarə edən sistemlər üzrə Avropanın de-fakto standartıdır.

MoReq2 elektron qeydlərin idarə edilməsi sistemləri, xidmətlərinin istifadəçiləri və təchizatçıları, və təhsil təlimçiləri üçün nəzərdə tutulub. Onun əsas məqsədli istifadələri təklif sorğuları kimi də tanınan tenderə dəvətlər üçün platforma və elektron qeydlərin idarə edilməsi üzrə yeni sistemlərin işlənilib hazırlanmasında çərçivə kimi xidmətlərindən ibarətdir. O, həmçinin mövcud elektron qeydlərin idarə edilməsi sistemləri və ya xidmətlərinin auditi üçün əsas və təhsil və ya kommersiya təlimçiləri üçün resurs kimi istifadə edilə bilər.

MoReq2 təkcə dövlət orqanları üçün deyil, bütün sektorlar üçün nəzərdə tutulub.

Avropa Komissiyasının 2030-cu ilə qədər Avropada rəqəmsal mühitə uğurlu keçid üçün öz baxış və məqsədlərini daxil edən *Rəqəmsal Kompas 2030* bildirişi bu keçid üzrə bir sıra siyasət islahatını daxil edir. Bu islahatların biri, AB-nin Məlumatların İdarə Edilməsi Qanunu (*DGA*) dövlət sektoru tərəfindən saxlanılan özəl məlumatların təkrar istifadəsi üçün qayda və zəmanətləri təmin edir. *DGA*, məlumat vasitəçilərinin fəaliyyətini tənzimləməklə etibarın artırılması və mübadiləsinə gücləndirmək üçün zəmin yaradan sektorlararası bir alətdir.

PEPPOL (Pan-European Public Procurement Online), Avropa ölkələrində transsərhəd elektron satınalmaların həyata keçirilməsinə imkan verən standartlar və spesifikasiyalar toplusudur. *Peppol*, elektron sənədlərin ötürülməsi üçün infrastrukturudur, *Peppol BIS (Business Interoperability Specifications)* isə bu infrastruktur vasitəsilə göndərilən sənədlər üçün format standartıdır.

Mühasibatlıq

Mühasibat bütün təsərrüfat subyektləri tərəfindən aparılaraq, maliyyə məlumatlarının toplanılıb sistemləşdirilməsinə xidmət edir. Toplanmış məlumatlardan investor və kreditor, idarəedən, və dövlət orqanlarına təqdim ediləcək maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün istifadə edilir. Hesabatların məqsədi işgüzar risklərin proqnozlaşdırılma və qiymətləndirilməsi vasitəsilə investisiya və kreditlərlə bağlı, habelə digər işgüzar, qərarların qəbul edilməsinə kömək etməkdir.

Maliyyə hesabatlarının ən geniş qəbul edilmiş standartı Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarıdır (*IFRS*). IFRS – müvafiq qurumun fəaliyyətinin yekunlarına əsasən sənədlərin rəsmiləşdirildiyi qaydalar toplusundan ibarət beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarıdır.

Qüvvədə olan və artıq dəstəklənməyən IFRS standartlarının siyahısına aşağıdakılar daxildir:

- IFRS Fondu və Beynəlxalq Mühəsibat Standartları Şurası tərəfindən hazırlanmış IFRS;
- Beynəlxalq Mühəsibat Standartları Komitəsi tərəfindən qəbul edilmiş Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları (*IAS*);
- Maliyyə Hesabatları Şərhi üzrə Beynəlxalq Komitənin şərhləri (*International Financial Reporting Interpretations Committee, IFRIC, interpretations*); və
- Şərhlər üzrə Daimi Komitə standartları (*Standing Interpretations Committee standards, SICs*).

Daha bir mühüm sənəd, Maliyyə Hesabatları üzrə Konseptual Çərçivə (*Conceptual Framework for Financial Reporting*), IFRS-in tərkib hissəsi olmayaraq, onların hazırlanmasında istifadə olunur. Konseptual Çərçivə maliyyə hesabatının formalaşdırılmasının məqsədi, onun elementlərinin müəyyənəndirilməsi və maliyyə məlumatının keyfiyyətinə dair tələbləri təsvir edir.

IFRS bazar iqtisadiyyatının bir çox ölkələrin mühəsibat uçotunun aparılması və hesabatlarının hazırlanması təcrübəsini ümumiləşdirir. Bu da onların əsasında yeni milli hesabat standartlarının daha sürətli və səmərəli hazırlanmasına imkan verir.

IFRS, Kiçik və Orta Sahibkarlıq Subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları, və İctimai Sektor üçün Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları və uçot qaydaları *Mühəsibat Uçotu haqqında* 2004-cü il Qanununa əsasən, Qanuna 2018-ci ilin iyun ayında edilmiş dəyişikliklərdən sonra, Azərbaycan Respublikasında qəbul edilmişdir. Azərbaycanda maliyyə hesabatları və mühəsibat uçotu bu standart və qaydalar əsasında tərtib olunur və aparılır. Maliyyə Nazirliyi bütün düzəlişlər daxil olmaqla IFRS, Kiçik və Orta Sahibkarlıq Subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının, və İctimai Sektor üçün Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarının Azərbaycan dilinə tərcüməsini təşkil edir və bu tərcümələrin həmin standartların Azərbaycan dilində rəsmi mətnləri kimi dərc olunmasını təmin edir.

FƏRDİ MƏLUMATLARIN GİZLİLİYİ

Fərdi məlumatların gizliliyi şəxsi həyat fundamental insan hüququ kimi qorunur. Gizlilik və ya şəxsi həyat hüququ *Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində (1948)*, *Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında (1950)*, və *Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda (1966)* öz əksini tapmışdır.

Fərdi məlumatların gizliliyi bu cür məlumatlar əsasında müəyyən edilmiş və ya müəyyən edilə bilən şəxsə aid məlumatların qorunmasına yönəlmiş tədbirlər məcmusudur. Bu tədbirlər xüsusilə son dövrlərdə beynəlxalq ictimaiyyətin diqqət mərkəzinə çevrilərək müfəssəl tənzimlənməyə məruz qalmışdır.

Fərdi Məlumatların Avtomatlaşdırılmış Emalı ilə Bağlı Fiziki Şəxslərin Müdafiəsi haqqında Avropa Şurasının Konvensiyası, Konvensiya 108, 1981-ci il yanvarın 28-də imzalanmışdır. Onun əsas məqsədi Konvensiyanın iştirakçısı olan hər bir ölkənin ərazisində hər bir fiziki şəxs üçün ona aid fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış işlənməsi ilə bağlı şəxsi toxunulmazlıq hüququnu təmin etməkdən ibarətdir.

Konvensiyaya əsasən, avtomatlaşdırılmış qaydada emal edilməli olan fərdi məlumatlar: (i) ədalətli və qanuni şəkildə toplanır və emal edilir; (ii) qanuni məqsədlər üçün saxlanılır və bu məqsədlərə uyğun olmayan şəkildə istifadə olunmur; (iii) adekvat və uyğun şərtlərdə saxlanılır; (iv) dəqiqdir və yenilənir; və (v) zəruri olan müddətdən artıq olmayan müddət ərzində məlumat subyektlərinin eyniləşdirilməsinə imkan verən formada saxlanılır.

Avtomatlaşdırılmış məlumat fayllarında saxlanılan şəxsi məlumatların mühafizəsi üçün onların təsadüfi və ya icazəsiz məhv edilməsinin və ya təsadüfən itirilməsinin, habelə bu cür məlumatların icazəsiz əldə edilməsinin, dəyişdirilməsinin və ya yayılmasının qarşısını almaq üçün müvafiq təhlükəsizlik tədbirləri görülür.

Konvensiya 108 iştirakçı dövlətləri şəxsi məlumatların mühafizəsi məsələsində bir-birinə kömək etməyə və təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsinə yönəlmiş tədbirlər görməyə borcludurlar.

ISO, müxtəlif milli standartlar təşkilatlarının nümayəndələrindən ibarət beynəlxalq standartlaşdırma orqanıdır. 23 fevral 1947-ci ildə təsis edilmiş Təşkilat bütün dünyada öz sənaye və kommersiya standartlarını təbliğ edir.

ISO/IEC 27001 standartı, ISO-nun İnformasiya Təhlükəsizliyi İdarəetmə Sistemləri (*ISMS*) üzrə Beynəlxalq Elektrotexniki Komissiya (*IEC*) ilə birgə hazırlanmış standartlardan biridir. Standart, ISMS-in riayət etməli olduğu tələbləri müəyyən edir. ISO/IEC 27001, istənilən həcm və sənayelərdə təşkilatlara informasiya təhlükəsizliyinin idarəetmə sistemlərinin necə qurulması, həyata keçirilməsi, saxlanılması və davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təlimatlar təqdim edir.

Standard, təşkilatlara artan kiber cinayətkarlıq riskləri tanımağa və zəif tərəfləri fəal müəyyən edib həll etməyə kömək edir. ISO/IEC 27001 həm insanların, həm də siyasət və texnologiyaların yoxlanılmasını əhatə edən informasiya təhlükəsizliyinə vahid yanaşmanı təşviq edir. Bu standartda uyğun olaraq həyata keçirilən informasiya təhlükəsizliyinin idarə edilməsi sistemi risklərin idarə edilməsi, kiber davamlılığın təmin edilməsi və biznes proseslərin optimallaşdırılması vasitəsidir.

Məlumatların Qorunmasına dair Ümumi Reqlament (GDPR) vasitəsilə Avropa Parlamenti, AB Şurası, və Avropa Komissiyası fərdi məlumatların qorunmasını gücləndirir və eləcə də AB-dən məlumatların ixracını tənzimləyir. GDPR, 1995-ci il Məlumatların Qorunması Direktivini (*Data Protection Directive*) əvəz edir. Reqlament, 27 aprel 2016-cı ildə qəbul edilmiş, iki illik keçid dövründən sonra 25 may 2018-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

Direktivdən fərqli olaraq, GDPR, AB-nə üzv dövlətlərin hökumətlərindən yerli qanunlarda istənilən dəyişiklik etməyi tələb etmir. Dəyişiklik tələbinin olmaması təkcə AB üzv dövlətlərinə deyil, həm də AB şəxslərinin şəxsi məlumatlarını emal edən istənilən şəxsə aiddir.

GDPR, ilk növbədə vətəndaşlara öz fərdi məlumatları üzərində nəzarəti təmin etmək və AB daxilində tənzimləməni birləşdirərək beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üçün tənzimləyici çərçivəni sadələşdirmək məqsədini daşıyır. Reqlamentə görə, hər bir şəxs öz məlumatlarını əldə etmək və ya onlara daxil olmaq imkanına malikdir. Məlumatlar isə təkcə onun özünün verdiyi məlumatlardan deyil, həm də operatorun onun haqqında başqa mənbələrdən topladığı və ya hətta özünün yaratdığı məlumatlardan ibarətdir.

Məlumatların subyekti operatorun məlumatlarını silməsinə tələb etmək hüququna malikdir. Reqlament bu hüquqdan istifadə etməyə imkan verən yalnız bir neçə halı nəzərdə tutur. Subyekt, artıq etibarlı və ya qeyri-dəqiq olmayan, lakin hələ də operator tərəfindən işlənən məlumatların düzəldilməsini tələb edə bilər.

GDPR həmçinin məlumatların daşınması, məlumatların emalının məhdudlaşdırılması barədə nəzarət orqanına şikayət vermək və kompensasiya hüquqlarını da özündə əks etdirir. GDPR həm məlumatları emal edənə, həm də məlumatları toplayana (operator) aiddir. Operator, fərdi məlumatların emalının məqsədini müəyyən edir, emal edən isə məlumatların birbaşa emalına cavabdehdir, lakin hər ikisi GDPR-ə uyğunluğa cavabdehdir.

Reqlamentdə göstərilmiş qaydaların pozulması 20.000.000 Avroya qədər və ya şirkətin əvvəlki maliyyə ili üçün illik dünya üzrə dövriyyəsinin dörd faizinə qədər (hansı böyükdürsə) cərimə ilə nəticələnmə bilər.

Avropa Məlumatları Qoruma Şurası (EDPB), GDPR-ın ardıcıl tətbiqini təmin edən AB-nin müstəqil orqanıdır.

Məlumatların Xaricdə Qanuni İstifadəsi Aktının Aydınlaşdırılması və ya **CLOUD Act Qanunu**, ABŞ-ın 2018-ci ildə qəbul edilmiş federal qanunudur. Qanun, ilk növbədə, 1986-cı il *Saxlanılan Yazışmalar Aktına* (SCA) düzəlişlər edir.

Düzəlişlərə əsasən, federal hüquq-mühafizə orqanları onlara tələb olunan məlumatları ABŞ-da yerləşən texnoloji şirkətlərin serverlərindən, serverlər ABŞ-da və ya xaricində yerləşməsindən asılı olmayaraq, order və ya məhkəmə bildirişi vasitəsilə əldə etmək hüququna malikdir.

Qanun əsasında, ABŞ və Böyük Britaniya hökumətləri ağır cinayətlərə qarşı mübarizə məqsədilə elektron məlumatlara transsərhəd çıxışı asanlaşdırmaq məqsədini daşıyan *Məlumat Mübadiləsi Sazişini* bağlamışdır. Hər iki ölkənin hüquq mühafizə orqanları ehtiyac gördükləri halda qarşı tərəfdən şəxs və ya şəxslərə mənsub olan fərdi məlumatların əldə edilməsini tələb edə bilər. Buna əsas kimi yalnız həmin şəxs və ya şəxslər tərəfindən ağır cinayətin törədilməsinə dair əsaslı şübhələrin olmasıdır.

Avropa Məlumatları Qoruma Şurası, GDPR-a tabe olduqları üçün AB-də yerləşən böyük bulud təminatçılarının CLOUD Act Qanunu çərçivəsində verilmiş order tələblərini yalnız məhdud hallarda təmin edə biləcəyi qənaətinə gəlmişdir. Buna əsas səbəb GDPR-ın məlumat mübadiləsini aparan tərəflər arasında qarşılıqlı hüquqi yardım müqaviləsinin olması tələbidir.

VERGİLƏR

Sərmayə ilə işləmə üsullarının hamısı mənfəətin əldə edilməsini hədəflədiyi və mənfəətin nəticədə vergiyə cəlb edilməli olacağını nəzərə alaraq vergitutma istənilən investisiya layihəsi və onun qiymətləndirilməsi üçün olduqca əhəmiyyətlidir. İnvestisiya layihəsinə başlamaq üçün ən azı vergitutma kimi bir fenomeni habelə vergiləri məqbul səviyyədə bilmək lazımdır.

Vəsaitləri xarici ölkələrə investisiya qoymaq qərarını verən milli kapitalla malik investorlar sərmayədən qazandıqlardan tutulacaq yerli vergiləri nəzərə almalıdır. Vergitutma investorun rezidentliyi, investisiya növü və hər bir ölkədəki xüsusi vergi qaydaları kimi bir çox amillərdən təsirlənir. Bundan əlavə, investorlar həm öz ölkələrində, həm də kapital qoyulan ölkədə vergi ödəməli olduqları halda iqlat vergitutma ilə üzləşə bilər.

Vergi rezidentliyi anlayışı vergi ödəyicisi kimi müəyyən bir ölkənin vergi qanunlarına tabe olan hüquqi və ya fiziki şəxsə aiddir. O, adətən yaşayış yeri, biznesin yeri, qalma müddəti, saxlanılan aktivlər və ya müəyyən ölkə ilə digər vergi əlaqələri kimi amillər əsasında müəyyən edilir.

Fiziki şəxs həmin ölkədə ildə müəyyən günlərdən çox yaşayırsa və ya həmin ölkədə daimi yaşayış yeri varsa (və ya, Azərbaycan

Respublikası ikili vətəndaşlığa yol verib-verməməsindən asılı olmayaraq, ölkənin vətəndaşındırsa), həmin ölkədə vergi rezidenti sayılır. Hüquqi şəxs həmin ölkədə qeydiyyatdan keçib və ya oradan idarə olunursa, o ölkənin vergi rezidenti hesab olunur.

Vergi rezidentliyinin müəyyən edilməsi müəyyən ölkədə fiziki və hüquqi şəxslərin vergi öhdəliklərinin müəyyən edilməsi, habelə müxtəlif ölkələr arasında vergi müqavilələri mövcud olduqda iqlat vergitutmanın qarşısını almaq üçün vacibdir.

Fiziki şəxs aşağıdakı hallarda Azərbaycan Respublikasının vergi rezidenti hesab olunur:

1. şəxs faktiki olaraq üst-üstə 182 gündən artıq vaxtda həqiqətən Azərbaycan Respublikasının ərazisində; və ya
2. bu müddətdən artıq bu ərazidə olmadıqda, təqvim ili içərisində, yaxud bir təqvim ili ərzində xarici ölkədə Azərbaycan Respublikasının dövlət xidmətində olduqda.

Fiziki şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisində və istənilən xarici dövlətdə olma müddəti 182 gündən çox olmadıqda, həmin fiziki şəxs aşağıdakı meyarlara görə Azərbaycan Respublikasının rezidenti sayılır:

daimi yaşayış yeri	daimi yaşayış yeri şəxsin müəyyən ölkədə daimi yaşamaq hüququnu təsdiq edən hüquqi statusudur – bu status müəyyən tələbləri yerinə yetirmiş, məsələn, ölkədə müəyyən müddət yaşamış və ya iş, təhsil və ya ailə əlaqələri ilə bağlı müəyyən meyarlara cavab verən şəxslərə verilə bilər;
həyati mənafeələrinin mərkəzi	bu, insanın əsas iqtisadi, sosial və şəxsi maraqlarının olduğu yerə aiddir – buraya əsas yaşayış yeri, iş yeri, biznes fəaliyyəti və ailə əlaqələri daxildir; həyati mənafeələrin mərkəzindən bir insanın bir neçə ölkə ilə əlaqəsi olduğu və hansı ölkənin nəzərə alınmalı olduğu aydın olmayan hallarda tez-tez istifadə olunur; və
adətən yaşadığı yer	adətən yaşayış yeri dedikdə insanın daimi yaşadığı yer nəzərdə tutulur – bu, insanın ən çox vaxt keçirdiyi, sosial və şəxsi əlaqələrinin inkişaf etdiyi və əsas yaşayış yerinin olduğu yerdir.

İstənilən ölkənin vergi rezidenti statusunun əldə edilməsi bir sıra mühüm nəticələrə səbəb ola bilər:

1. Vergi ödəmək öhdəliyi. Müəyyən bir ölkədə vergi rezidenti olan fiziki və hüquqi şəxslər həmin ölkənin vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq vergi ödəməlidir.
2. İkiqat vergitutmanın istisna edilməsi. Şəxs birdən çox ölkənin vergi rezidenti olduqda, ikiqat vergitutma vəziyyəti yaranı bilər. Bununla belə, müxtəlif ölkələr arasında vergi müqavilələrinin olması bu problemi həll etməyə kömək edə bilər.
3. Vergi güzəştləri hüququ. Müəyyən bir ölkənin vergi rezidentləri vergi azadlıqları, vergi kreditləri və digərləri kimi müxtəlif vergi güzəştlərinə malik ola bilər.
4. Maliyyə xidmətlərinə çıxış. Bəzi hallarda vergi rezidenti statusu konkret ölkədə maliyyə xidmətlərinin əldə edilməsi üçün zəruri ola bilər, məsələn, bank hesablarının açılması, kreditlərin alınması, və s.
5. Vergi rezidenti kimi tanınma vergi məsələləri ilə bağlı məhkəmə çəkişmələrində də əhəmiyyət kəsb edir.

Milli investorlar üçün Azərbaycandakı vergilər ümumi vergitutmanın mühüm hissəsidir. Azərbaycan Respublikasında vergilərin üç növü mövcuddur: dövlət vergiləri, Muxtar Respublika (Naxçıvan) vergiləri və yerli vergilər:

Vergi Məcəlləsində doqquz dövlət vergisi müəyyən edilmişdir:

- fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
- hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa);
- əlavə dəyər vergisi (ƏDV);
- aksiz;
- əmlak vergisi;
- hüquqi və fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- yol vergisi;
- mədən vergisi; və
- sadələşdirilmiş vergi.

Subyekt, öz fəaliyyətini Muxtar Respublikanın ərazisində həyata keçirdikdə, bu halda həmin şəxs Muxtar Respublikanın vergilərinə cəlb edilir; Muxtar Respublika vergilərinin siyahısı dövlət vergilərinin siyahısına uyğundur.

Yerli vergilərə aşağıdakılar daxildir:

- fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- şəxslərin əmlak vergisi; və
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi.

Azərbaycanın xaricinə sərmayə qoyuluşuna ən sıx əlaqəsi olan vergilər mənfəət və gəlir vergiləridir.

Mənfəət vergisi, hüquqi şəxslər üçün əsas vergilərdən biridir və adətən biznesdən qazanan gəlirdən tutulur. Mənfəət vergisinin məbləği müxtəlif amillərdən, məsələn, şirkətin hüquqi statusundan, fəaliyyət göstərdiyi iqtisadiyyat sektorundan və qeydiyyatda olduğu regiondan asılı olaraq dəyişə bilər. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi bu vergi növünə 20 faiz dərəcə tətbiq edir.

Şəxsi gəlir vergisi fiziki şəxslərin müxtəlif mənbələrdən əldə etdikləri gəlirlərdən, məsələn, əmək haqqı, faizlər, dividendlər, və s. ibarət olan bazaya tətbiq edilir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məbləğ və dərəcəsi şəxsin fəaliyyətindən asılıdır və sıfır faizdən 25 faizə qədər dəyişir.

Bundan əlavə, yerli investorlar üçün sığorta və sosial ödənişlər kimi digər məcburi ödənişlər də tətbiq edilə bilər. İkiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına dair müqavilə (DTA) iki ölkənin vergi məsələlərini həll etmək üçün bağladığı beynəlxalq müqavilədir. DTA vasitəsilə yerli investorların vergi öhdəlikləri azalır və onlar ikiqat vergitutmanın qarşısının alınması kimi üstünlüklərə malik olurlar.

Azərbaycan bir çox ölkə, o cümlədən Çin, Türkiyə, İran, Rusiya, Fransa və başqaları, ilə DTA-lar imzalayıb. Hər bir DTA-nın özünəməxsus xüsusiyyətləri var, lakin ümumilikdə onlar milli investorlara ikiqat vergitutmanın qarşısını almaq və vergiləri azaltmaq imkanı verən güzəştlər nəzərdə tutur.

DTA-ya əsasən, yerli investorlar başqa ölkədə alınan dividendlər, faizlər və royaltilər kimi müəyyən gəlir növləri üzrə azaldılmış vergi dərəcələrindən faydalana bilər. Bundan əlavə, DTA yerli investorlara başqa ölkədə ödənilmiş vergiləri uçota almaqla vergi öhdəliklərini azaltmaq hüququ verir.

Bütövlükdə, DTA yerli investorlar üçün vergi öhdəliklərini azaltmaq və beynəlxalq investisiyalar həyata keçirərkən ikiqat vergitutmadan qorumanı təmin etmək üçün mühüm vasitədir. Buna görə də, xaricə investisiyaları planlaşdırarkən, milli investorlar Azərbaycanın biznes qurmağa planlaşdırdıqları ölkə ilə DTA-ya diqqət yetirməlidir.

Yerli investorlar həm ölkədaxili, həm də xarici vergi sistemlərini diqqətlə öyrənməlidir. Investorlar vergiləri hesaba almalı və onların ödəmələrini optimallaşdırmaq üçün vergi planlaşdırılması tədbirlərinə görə vergi məsləhətçilərinə müraciət edə bilər.

GÖMRÜK

Gömrük, bir ölkənin sərhədləri boyunca mal və xidmətlərin keçirilməsinə, idxal və ixrac proseslərinin idarə edilməsinə məxsus olan mexanizmdir. Gömrük prosedurları, ölkələr arasında ticarətin düzgün və adil olmasını təmin etmək məqsədilə icra olunur. Gömrük, məhsulların ixrac və ya idxalına nəzarət edərək, vergi qoyma, lisenziya və təsdiqləmə tələbləri, sənədləşmə və idarəetmə tələbləri ilə məşğuldur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Ümumdünya Gömrük Təşkilatına 1992-ci ilin iyun ayında üzv qəbul edilmişdir. Komitə 1999-cu ildən ÜGT-nin Maliyyə Komitəsində, 2000-ci ildən ÜGT-nin ali orqanı – Siyasi Komissiyasında, 2002-ci ildən isə Gömrük Əməkdaşlıq Komitəsində təmsil olunur.

Azərbaycan 1997-ci ildən Ümumdünya Ticarət Təşkilatında (ÜTT) müşahidəçi statusundadır və 2004-cü ildən üzvlüklə bağlı ÜTT üzvləri ilə danışıqlar aparmaqdadır.

Sərbəst ticarət sazişlərinə əsasən, sazişə tərəf olan ölkələr arasında mallar gömrük rüsumları olmadan idxal edilə bilər. Azərbaycanın sərbəst ticarət haqqında sazişləri bu ölkələrlə qüvvədədir: Rusiya Federasiyası (17 fevral 1993), Moldova Respublikası (16 aprel 1996), Ukrayna (15 dekabr 1995), Gürcüstan (16 aprel 1996), Türkmənistan Respublikası (17 sentyabr 1996), Özbəkistan Respublikası (14 sentyabr 1996), Qazaxıstan Respublikası (26 iyun 1997), Qırğızıstan Respublikası (16 aprel 2004), Belarus Respublikası (28 sentyabr 2004), və Tacikistan Respublikası (19 oktyabr 2007).

Sərbəst ticarət rejiminin tətbiqi əsnasında Azərbaycanda da istifadə edilən Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) çərçivəsində təsdiq edilmiş *CT-I* formalı malların mənşə sertifikatından istifadə olunur. MDB-nin malların mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi qaydaları 20 noyabr 2009-cu il tarixli Sazişə əsasən tətbiq edilir.

1996-cı ildə Azərbaycan AB və ona üzv olan dövlətlərlə Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi imzalamışdır. Həmin ildə Azərbaycan *BYD (Beynəlxalq Yük Daşımaları) Kitabçasının Tətbiqi ilə Beynəlxalq Yükdəşimlər üzrə Gömrük Konvensiyası*, 2000-ci ilin may ayında *Malların Təsviri və Kodlaşdırılması üzrə Harmonikləşdirilmiş Sistemə dair Beynəlxalq Konvensiya*, 2006-cı ilin sentyabrında isə *Avtomobil Nəqliyyatı ilə Beynəlxalq Yükdəşimlər Müqaviləsi haqqında Konvensiyaya (CMR Konvensiyası)* qoşulmuşdur.

BYD kitabçası (Carnet TIR) – yük müşayiət sənədi olmayaraq, yüklərin beynəlxalq avtomobil daşınması ilə bağlı risklərin

idarə edilməsi üçün beynəlxalq yük daşımaları sisteminə (universal tranzit sistemi) aid sənəddir. Kitabça, daşıma boyu gömrük nəzarəti tədbirləri əsnasında tanınaraq, vergi və rüsumların ödənilməsinə zəmanət verən, yükü daşıma zamanı yaranan risklərdən sığortalayan sənəddir. Kitabça yükü müşayiət etməlidir.

BYD kitabçası 1975-ci il TIR Konvensiyasında iştirak edən bütün ölkələrdə etibarlıdır (hal-hazırda, Avropa İqtisadi Məkanı daxil olmaqla 77 ölkədə). Konvensiya avtomobil nəqliyyatını tənzimləyən əsas sənəd kimi Carnet TIR tətbiqini müəyyən edir. Kitabça yalnız səlahiyyətli təşkilatlar tərəfindən verilir.

Azərbaycan Respublikasında bu təşkilat, Azərbaycan Beynəlxalq Avtomobil Daşıyıcıları Assosiasiyası, ABADA-dır. ABADA, 1993-cü ilin noyabr ayından etibarən Beynəlxalq Avtomobil Nəqliyyatı İttifaqının (İRU) üzvüdür və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq Sərəncamı ilə ölkə ərazisində *Beynəlxalq Yükdəşimlər haqqında* 1975-ci il Gömrük Konvensiyası üzrə təminat orqanı olaraq müəyyən edilmişdir.

Kitabça proseslərinin rəqəmsallaşdırılması da inkişaf edir. 2020-ci ilin fevral ayında ölkələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) *TIR Konvensiyasının (eTIR)* ticarəti asanlaşdıran və sənədsiz işləməsi üçün hüquqi əsas yaradan müddəalarını (Əlavə II və TIR Konvensiyasının digər müddəaları) qəbul etmişlər. 2023-cü ildə Özbəkistan və Azərbaycan arasında ilk elektron TIR (eTIR) daşımaları beynəlxalq nəqliyyatın və tranzitin modernləşdirilməsində əlamətdar hadisə olmuşdur.

Carnet TIR ilə yanaşı, **Carnet ATA** müxtəlif ölkələrdə malların müvəqqəti idxalı üçün istifadə olunur. Carnet ATA iki beynəlxalq konvensiya ilə tənzimlənir: ATA Konvensiyası və İstanbul Konvensiyası. ATA kitabçası (Carnet ATA) sərgi əşyalarının, malların nümunələrinin, peşəkar avadanlıqların və Konvensiyalarda nəzərdə tutulmuş digər malların xaricə müvəqqəti idxalı/ixracını asanlaşdıran beynəlxalq gömrük sənədidir.

Azərbaycan Carnet ATA ilə bağlı yuxarıda göstərilən Konvensiyalara qoşulmamışdır.

Yük müşayiət sənədi olmayan Carnet TIR və Carnet ATA-dan fərqli olaraq, CMR Konvensiyasına əsasən verilən **CMR qaiməsi** (qiymətli kağız sayılmayan) yük nəqliyyat sənədidir.

Sərbəst ticarət rejiminin tətbiqi üçün MDB-yə üzv dövlətlərdə CT-I formalı malların mənşə sertifikatından istifadə olunur. CT-I sertifikatı adətən ixrac edən və ya onun nümayəndəsi tərəfindən verilir və ixrac ölkəsində səlahiyyətli orqan və ya səlahiyyətli orqan tərəfindən təsdiq edilir. Sənədə məhsul, onun mənşəyi, ixracatçısı və alıcısı haqqında məlumatlar, habelə müvafiq bəyannamələr və imzalar daxil edilir.

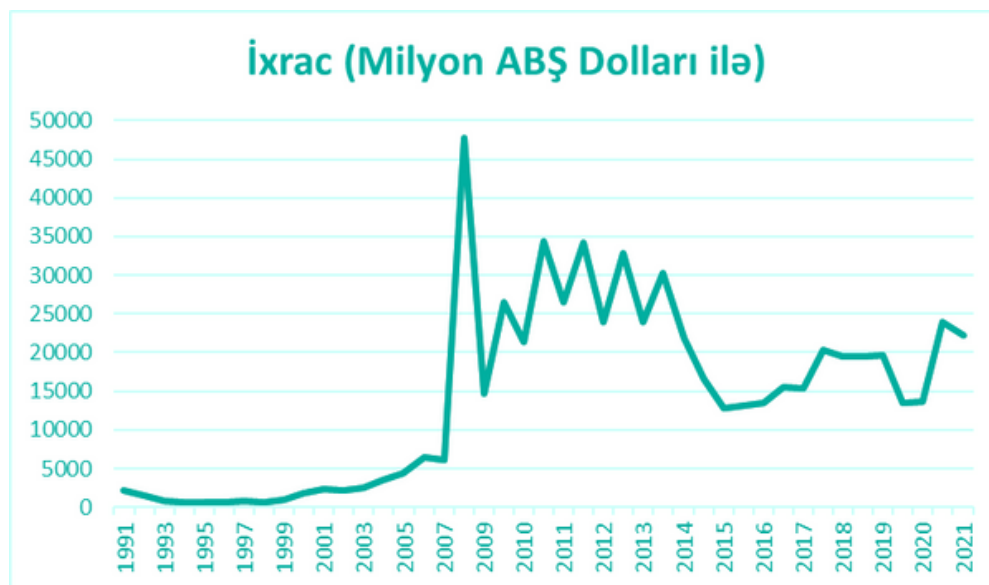
Azərbaycanda ixrac rüsumları müəyyən edilmiş malın miqdardan və ölçü vahidindən asılı olaraq, əsasən sabit məbləğdə (spesifik tariflə) tutulur. Gömrük rəsmiləşdirilməsinə cəlb olunan malların siyahısı və ödənilməli olan rüsumların həcmi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir.

Xarici ticarəti stimullaşdırmaq üçün “yaşıl dəhliz” keçid sistemi və digər qapı sistemləri tətbiq edilmişdir. “Yaşıl dəhliz” keçid sistemi risklərin qiymətləndirilməsi və gömrük auditi əsasında gömrük nəzarətini həyata keçirməklə qanuna tabe olan ticarətçilər üçün daha əlverişli şərait yaratmaq məqsədini daşıyır. Bu nəşr tarixinə yaşı kanalından istifadə edən 278 ixracatçı və 495 idxalçı var.

Hazırda Azərbaycan neft-qaz sektoruna daxil olan bu malları ixrac etməkdədir: xam neft və xam neft məhsulları, neft və neft məhsulları, tərkibində neft və ya neft məhsullarının miqdarı 70 kütlə faizi və ya daha çox olan məhsullar, təbii qaz, qaz halında, neft koksu, neft bitumu, və digərləri. Neft-qaz sektoruna daxil olmayan mallar üzrə: meyvə-tərəvəz (ondan: kartof, tomat, meşə fındığı, alma, xurma, nar), çay, bitki və heyvan mənşəli piylər və yağlar, şəkər, tərəvəz və meyvələrin emal məhsulları, alkoqollu və alkoqolsuz içkilər və sirkə, sement (hazır və ya klinker formasında), elektrik enerjisi, kimya sənayesi məhsulları (ondan: metanol (metil spirti), azot gübrəsi), plastmassa və onlardan hazırlanan məmulatlar (ondan: polietilen (ilkin formalarında), polipropilen (ilkin formalarında), propilenin sopolimerləri, ilkin formalarında), pambıq lifi, pambıq iplik, qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar, alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar və digərləri ixrac edilməkdədir.

Azərbaycandan ən çox dəyər idxal edən ölkələr İtaliya, Türkiyə, və Yunanıstandır.

Azərbaycanda ixracın dinamikası aşağıdakı kimidir (Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, əsasında):

ƏMƏK VƏ MƏŞĞULLUQ

Azərbaycan Respublikasının investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında sazişlərinə (bax, *Azərbaycandan Kənara Sərmayə Qoyuluşu*, Fəslinə) əsasən sərmayələrə beynəlxalq hüququn müəyyən etdiyi minimal standartlara uyğun olaraq düzgün və qərəzsiz rejim tətbiq edilməlidir.

Sərmayələrin təşviqi və qorunması çərçivələrində, razılığa gələn dövlətlər milli qanunvericiliklərinə əsasən öz ərazilərində investisiyalarla bağlı zəruri icazələrin alınması üçün bütün müraciətlərə, o cümlədən investorların seçdiyi rəhbər işçiləri, menecerləri, mütəxəssisləri və texniki personalı cəlb etmək üçün icazələrə vicdanla baxmalıdır. Xaricdən cəlb edilmiş işçilərin xalis qazancı və digər mükafatlarının köçürülməsinə (vergi, müflisləşmə, cinayət, və məhkəmə qərarlarına əmələtmə hallarında ləngimə və məhdudiyyətlər çıxmaqla) zəmanət verilir.

Məşğulluq və əməyin beynəlxalq kontekstində Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (*ILO*) bu sazişləri xüsusi önəmə malikdir: (i) *Məcburi Əmək Konvensiyası*, (ii) *Birləşmə Sərbəstliyi və Təşkilatlanmaq Hüququnun Qorunması Konvensiyası*, (iii) *Təşkilatlanmaq Hüququ və Kollektiv Müqavilə Konvensiyası*, (iv) *Bərabər Əmək Haqqı Konvensiyası*, (v) *Məcburi Əməyin Ləğvi Konvensiyası*, (vi) *Ayrı-Seçkilik (Məşğulluq və Peşə) Konvensiyası*, (vii) *Minimum Yaş Konvensiyası*, (viii) *Əməyin Təhlükəsizliyi və Sağlamlığı Konvensiyası*, (ix) *Uşaq Əməyinin Ən Çirkin Formaları Konvensiyası*, və (x) *Əməyin Təhlükəsizliyi və Sağlamlığı Konvensiyası üçün Təşviqat Çərçivəsi*.

Təşkilatlanmaq Hüququ və Kollektiv Müqavilə Konvensiyası (C098) birləşmək azadlığı və kollektiv danışıqların aparılması qaydalarını, işçilərin üzlük və həmkarlar ittifaqı fəaliyyətində iştirakına görə ayrı-seçkilikdən qorunmasını nəzərdə tutur.

Bərabər Əmək Haqqı Konvensiyası ILO-nun on əsas konvensiyasından⁵ biri olaraq, bərabər dəyərli əməyə görə kişi və qadın işçilərə bərabər əmək haqqı məbləğlərinin ödənilməsinə müəyyən edir.

ILO-nun CIII sayılı Ayrı-Seçkilik (Məşğulluq və Peşə) Konvensiyası dövlətlərdən irq və ya rəng, cins, din, siyasi əqidə, milli və ya sosial mənşə də daxil olmaqla, istənilən əsasda ayrı-seçkiliyi və istisnaları qadağan edən qanunlar qəbul etməyi və bərabər imkanlara əsaslanmayan qanunvericiliyi ləğv etməyi tələb edir.

Azərbaycan sonuncu sənəd, Çərçivədən (CI87), başqa bütün digər sənədlərdə iştirak edir və sənədlər, Azərbaycana münasibətdə 29 May 2024-cü il tarixindən qüvvəyə minəcək (viii) sənəddən başqa qüvvədədir.

İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Qorunması haqqında Avropa Konvensiyası (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası, İHAK) Azərbaycanın da iştirak etdiyi Avropa regionunda insan hüquqlarının müdafiəsini nəzərdə tutan sazişdir. Bu Konvensiyanı onun əsasında yaradılan və fəaliyyət göstərən səmərəli hüquq müdafiə mexanizminə görə insan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlər içərisində ən səmərəli sənəd kimi dəyərləndirmək olar. Konvensiyanın 19-cu maddəsi əsasında təsis edilən və daimi fəaliyyət göstərən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsidir.

Əmək bazarına giriş adətən şəxsin hüquqi statusundan asılıdır. Bununla yanaşı, vətəndaş (qanuni və ya qeyri-qanuni) iş başladığı andan etibarən onun əmək hüquqlarına əməl edilməlidir. Bənzər şəkildə, hüquqi statusundan asılı olmayaraq, işçilər yerinə yetirdikləri işlərə görə onlara ödənilən haqqı almaq hüququna malikdir.

AB əmək miqrasiyasının cazibə mərkəzlərindən biridir. Qəbul edən AB dövləti iqamətgah və/və ya iş icazəsi verməmişdirsə, üçüncü ölkə vətəndaşının bu dövlətdə olması həmin dövlət tərəfindən qeyri-qanuni hesab edilə bilər. Bununla belə, həm AB qanunvericiliyi, həm də İHAK üçüncü ölkə vətəndaşının olmasının qanuni hesab edilməli olduğu halları göstərir.

9 dekabr 1989-cu ildə, AB-ya üzv dövlətlərin bəyannaməsi ilə *İşçilərin Əsas Sosial Hüquqlarının İcma Xartiyası* qəbul edilmişdir. İcma Xartiyasında elan edilən əsas sosial hüquqlar AB-nin *Əsas Hüquqlar Xartiyasında* inkişaf etdirilmiş və genişləndirilmişdir.

AB-nin Əsas Hüquqlar Xartiyasına əsasən, istisnasız olaraq bütün şəxslərə, təhsil hüququ kimi, sosial hüquqlar təmin edilir, lakin hüquqların əksəriyyəti yalnız AB vətəndaşlarına və (və ya) Birlikdə qanuni əsaslarla yaşayan şəxslərə verilmişdir.

Xartiyada təsbit edilmiş azadlıqlardan biri “[hər bir insanın] əmək və onun sərbəst seçdiyi və ya sərbəst razılaşdığı fəaliyyət ilə məşğul olmaq hüququdur” (15 (1)). Lakin bu hüquq milli qanunvericiliklə, o cümlədən əcnəbilərin iş hüququnu tənzimləyən milli qanunlarla məhdudlaşdırılır.

⁵ <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:0::NO::>

Hər bir işçi, o cümlədən AB-nin vətəndaşı olmayanlar, qanunsuz olaraq işdən çıxarılmaqdan (maddə 30), ədalətli və bərabər iş şəraiti hüququndan, habelə istirahət və illik ödənişli məzuniyyət hüququndan (maddə 31) istifadə edir. Xartıyanın 16-cı maddəsində sahibkarlıq azadlığının təminatı nəzərdə tutulur. Üçüncü ölkə vətəndaşlarına aid olduqları kateqoriyadan asılı olaraq müxtəlif dərəcələrdə əmək bazarına çıxış imkanı verilir.

Avropa Sosial Xartıyasının I hissəsinin 18-ci maddəsi Xartıyanın tərəfi olan dövlətin vətəndaşlarının hər bir digər tərəf olan dövlətin ərazisində onun vətəndaşları ilə bərabər əsaslarla, iqtisadi və ya sosial səbəblərin doğurduğu ciddi məhdudiyyətləri istisna etməklə, gəlir gətirən hər bir fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququnu daxil edir.

Xartıyanın II hissəsinin 18-ci maddəsinə əsasən: tərəfin ərazisində gəlir gətirən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququnun səmərəli surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə təərlər:

1. qüvvədə olan qanunvericiliyi liberal ruhda tətbiq etmək;
2. mövcud formallığı sadələşdirmək və əcnəbi fəhlələr və ya onların işəgötürənlərindən yığılan yığımları azaltmaq və ya ləğv etmək;
3. əcnəbi işçilərin məşğulluğunu tənzimləyən qanunvericiliyi fərdi və ya kollektiv əsaslarla liberallaşdırmaq; və
4. digər Tərəfin ərazisində gəlir gətirən fəaliyyətlə məşğul olmaq məqsədilə öz vətəndaşlarının ölkəni tərk etmək hüququnu tanımaq öhdəliklərini üzərinə götürmüşlər.

Azərbaycan, Xartıyanı tanısa da, bu maddəyə bağlılığını bəyan etməmişdir.

2011-ci ilin dekabrında Avropa Parlamenti və Zirvəsi *Üçüncü Ölkə Vətəndaşları üçün Üzv Dövlətin Ərazisində Yaşamaq və Çalışmaq üçün Vahid İcazə üzrə Vahid Müraciət Proseduru və Üzv Dövlətdə Qanuni Qalan Üçüncü Ölkə Vətəndaşları üçün Ümumi Hüquqlar Toplusu haqqında Vahid Səlahiyyət Direktivini* (2011/98/EU) qəbul etmişdir. Direktiv AB Üzv Dövlətinin ərazisində yaşamaq və iş icazəsi almaq üçün müraciət etmək üçün vahid prosedur təqdim edir, həmçinin AB-da qanuni olaraq yaşayan üçüncü ölkə vətəndaşları olan işçilər üçün ümumi hüquqlar paketini nəzərdə tutur.

Bundan əlavə, *İrqi Bərabərlik Direktivi* (2000/43/EC) məşğulluq kontekstində, mal və xidmətlərə əlçatanlıqda, sosial təminat və rifah sistemində irqi və ya etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyi qadağan edir. O, həmçinin üçüncü ölkə vətəndaşlarına müəyyən şərtlərlə şamil oluna bilər.

Yuxarıdakılarla yanaşı, AB, icazəsiz iqtisadi miqrantların gəlməsi və mövcudluğuna qəti şəkildə mane olur. Bununla bağlı əsas tədbir *İşəgötürənlərə qarşı Sanksiyalar Direktividir* (2009/52/EC, *Qeyri-Qanuni İmmiqrasiya – İşəgötürənlərə qarşı Cəzalar*). Direktiv, AB-ya daxil olmayan ölkələrdən qeyri-qanuni miqrantların işə qəbulunu qadağan edir, işəgötürənləri buna görə cəzalandırır, və ən ciddi hallarda hətta cinayət sanksiyalarını nəzərdə tutur.

AB-dan kənar ölkələrə gəldikdə, məsələn, Türkiyədə, əcnəbilərin iş icazəsi olmadan işləməsi qadağandır. İş icazəsini almış və ya qanunla iş icazəsindən azad edilən şəxslər Türkiyədə sosial təminat hüquqlarından yararlanma bilər.

ƏMLAK

Əmlak hüququ, ictimai quruluş və münasibətlərin ən çox təsiri altında qalan hüquq sahələrindən biridir. Sahibkarlıq fəaliyyətinə də ən çox təsir göstərən hüquq sahə və münasibətlərindən biri əmlak hüququ və münasibətləridir.

Əmlakın mülkiyyətçisi olmaq hüququ insan hüquqlarının tərkib-hissəsi hesab edilir. Özəl mülkiyyət hüququnun ümumi tanınmasına daha nadir hallarda rast gəlinir. Mülkiyyət, hüquqi şəxslərə məxsus olduğu və ondan istehlakdan çox istehsal üçün istifadə edildiyi hallarda isə məhdudlaşdırıla bilər.

Əmlakla bağlı münasibət və hüquqların həcmi ölkələrə görə dəyişir. Bununla belə, əmlakın daşınmaz və daşınara bölgüsü bir çox ölkə tərəfindən tanınır. Aşağıda ölkələrin siyahısı və onların daşınar və daşınmaz əmlakın əldə edilməsi istiqamətində daxili qanunvericiliklərin xülasəsi təqdim edilir.

Böyük Britaniyada daşınmaz əmlak üzrə hüquqlar iki formada ola bilər: sərbəst mülkiyyət hüququ (*freehold*) və uzunmüddətli icarə (*leasehold*). Daşınmaz əmlakın əldə edilməsi əmlakın müstəqil qiymətləndirilməsini və sənədləşməni əhatə edir. Sənədləşmə zamanı əmlakın dəyərindən möhür rüsumu ödənilir habelə digər rüsum və vergilər ödənilə bilər.

Daşınar əmlakın alışı-satqısı müqavilə əsasında həyata keçirilir. Daşınar əmlaka dair hüquqların reyestrə qeydiyyatı bir çox hallarda tələb olunmur.

Türkiyə əmlakın əldə edilməsinə görə ən populyar yurisdiksiyalardan biridir. Bu ölkədə bir sıra ölkə vətəndaşlarını çıxmaq şərti ilə əcnəbilər istənilən əmlak növünü (yaşayış, ticarət, torpaq və s.) əldə etmək hüququna malikdirlər.

Daşınmaz əmlak almaq üçün investor (alıcı) ilkin alışı-satqı müqaviləsini bağlamalı və satıcıya depozit ödənişini etməlidir. Əmlaka dair hüquqların qeydiyyatını təmin etmək məqsədilə, alıcı bank hesabı açmalı və vergi qeydiyyatını almalıdır. Müqavilə bağlandıqdan sonra mülkiyyət hüquqları dövlət reyestrində qeydiyyata alınır.

Daşınmaz əmlak alarkən investor qeydiyyat haqqı, mülkiyyət hüququnun ötürülməsinə dair vergi, və, müəyyən hallarda, ƏDV ödəyir. Əldə etdikdən sonra investor bələdiyyə vergisini ödəyir.

Daşınar əmlakın əldə edilməsi standart alışı-satqı müqaviləsi əsasında həyata keçirilir. Bir çox hallarda daşınar əmlaka dair hüquqların dövlət qeydiyyatına ehtiyac olmur.

Əcnəbilərin **Almaniyada** istənilən növ əmlak əldə etmək hüququ vardır. Əmlakın əldə edilməsi üçün hərəkətlərin edilməsi məqsədilə bank hesabı açılmalıdır. Əmlaka dair hüquqların ötürülməsinə görə vergi ödənilməlidir. Daşınmaz əmlakın alışı-satqı müqaviləsinin notarial təsdiqi əldə edilir.

Bütün zəruri tədbirlər başa çatdıqdan sonra müqavilə mülkiyyət hüquqlarının qeydiyyatı üçün torpaq məhkəməsinə göndərilir.

Daşınar əmlakın alışı zamanı heç bir dövlət qeydiyyatına ehtiyac olmur.

İspaniyada qızıl viza proqramı qüvvədədir. Daşınmaz əmlaka ən azı 500.000 Avro məbləğində sərmayə qoyan əcnəbi alıcılar bütün ailə üzvləri üçün yaşayış icazəsi almaq hüququnu əldə edə bilər.

Daşınmaz əmlakın alışı zamanı mülkiyyət hüququnun ötürülməsinə dair vergi ödənilir və ƏDV ödənilə bilər.

Daşınar əmlakın alışı zamanı dövlət qeydiyyatına ehtiyac olmur.

Əcnəbilər **Rusiyada** istənilən növ mülkiyyət əldə edə bilərlər. Əcnəbilər bu kateqoriyalara aid torpaq yerlərini əldə edə bilmir: kənd təsərrüfatı təyinatlı, meşə zonası olan, sərhədin yaxınlığında, qapalı şəhərdə, təbiət qoruqlarının ərazisində, və müdafiə qurğuları və hərbi hissələrin yanında yerləşən.

Daşınmaz əmlakı əldə edəndən sonra mülkiyyətçi olan şəxs əmlak vergisini ödəyir. Həmin verginin dərəcələri yaşayış və təsərrüfat tikintiləri üçün ikiye ayrılır.

Əksər daşınar əmlakın alışı zamanı dövlət qeydiyyatına ehtiyac olmur.

VALYUTA TƏNZİMİ

Valyuta tənzimi — dövlətin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş dövlət orqanlarının (valyuta tənzimi orqanlarının) valyuta sərvətlərinin dövriyyəsi qaydasını, valyuta sərvətlərinə sahiblik, istifadə və sərəncam vermək qaydalarını müəyyən etmək məqsədi ilə həyata keçirilən fəaliyyətidir.

Müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan məzənnə rejimlərinin növlərini əsas iki təsnifata bölmək olar:

Təsbit Edilmiş Məzənnə Rejimi (*Fixed/Pegged Exchange Rate*)

Təsbit edilmiş Məzənnə Rejimi — bir ölkənin valyutasının başqa bir ölkənin valyutasına (və ya valyuta səbətinə) daimi münasibətdə bağlandığı və mərkəzi bankın qəbul edilmiş daimi valyuta məzənnəsinə uyğun olaraq valyuta mübadiləsinə həyata keçirməyini öhdəsinə götürən məzənnə rejimidir.

Təsbit edilmiş məzənnə, bir qayda olaraq, mütəmadi şəkildə mərkəzi bank və ya digər səlahiyyətli orqanlar tərəfindən müəyyən edilir. Həmin orqan valyutanın dəqiq dəyərini və ya valyuta dəhlizini — məzənnə dəyişikliklərinin yuxarı və aşağı həddlərini təyin edə bilər.

Tənzimləyici orqan milli valyuta məzənnəsinə başqa bir dövlətin valyutasına və ya ABŞ Dolları, Avro və Funt Sterlinq kimi bir sıra sabit valyutadan ibarət valyuta səbətinə bağlaya bilər.

Təsbit edilmiş məzənnə yalnız mərkəzi bankın əhəmiyyətli valyuta ehtiyatları olduğu və ölkədə qiymət şokları olmadığı təqdirdə faydalı ola bilər. Təsbit edilmiş məzənnə dövlətə və biznesə dəqiq müəyyən edilmiş qiymətlərlə uzunmüddətli müqavilələr bağlamaq, həmçinin gələcək üçün büdcəni kifayət qədər yüksək dəqiqliklə müəyyən etmək imkanını yaradır.

Təsbit edilmiş valyuta rejiminin tətbiq edildiyi yurisdiksiyalar sırasına Honq Konq, Panama, Səudiyyə Ərəbistan, Kuba, və s. kimi ölkələri aid etmək olar.

Ekvador kimi bir sıra ölkələr ABŞ Dollarını hüquqi ödəniş vasitəsi kimi qəbul etmişdir (*hard peg*).

Üzən Valyuta Məzənnəsi Rejimi (*Floating Exchange Rate*)

1971-ci ildə ABŞ Dollar mübadiləsinə qızılın unsiyasının 1/35-i səviyyəsində saxlamağı dayandırmaq qərarına gəldi. Üzən məzənnə valyuta bazarında sövdələşmə yolu ilə müəyyən edilir. Üzən məzənnə müxtəlif xarici ticarət əlaqələri olan sabit iqtisadiyyatı olan ölkələrdə təsirli olur.

Üzən məzənnə təxminən dünyanın 90 ölkəsində tətbiq edilir, bunların arasında Gürcüstan, Almaniya, Yaponiya, İtaliya, Hollandiya, Norveç, Polşa, Portuqaliya və s. kimi ölkələri qeyd etmək mümkündür.

Mərkəzi bank müəyyən bir anda kursa təsir mexanizmlərindən istifadə edərsə, belə bir kurs idarə olunan üzən hesab olunur. İqtisadiyyatın inkişaf tempindən, ödəmə balansının qorunmasının zəruriliyindən və xarici ölkələrdə milli valyutanın sabitliyindən asılı olaraq ayrı-ayrı valyuta tənzimləmə alətlərindən (valyuta məhdudiyyətləri) istifadə olunur. Bu məhdudiyyətlər arasında, xarici valyutanın repatriasiyası tələbi (xarici valyutanın/ixrac daxilolmalarının yerli banklara yerləşdirilməsi) və xarici valyutanın məcburi satışı tələblərini qeyd etmək olar.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (*International Monetary Fund*)

Beynəlxalq Valyuta Fondu valyuta tənzimi ilə məşğul olan əsas beynəlxalq təşkilatlarından biridir. Fond, 1945-ci ildə qüvvəyə minmiş *Beynəlxalq Valyuta Fondunun Müqavilə Maddələrinə* əsasən sonradan üzv olmuş ölkələrlə birgə özündə 190 üzv ölkəni birləşdirir.

Fondun maliyyə monitorinqi ölkə təsnifatı dünyanı üç böyük qrupa bölür: 41 qabaqcıl iqtisadiyyat, 95 inkişaf etməkdə olan bazar və orta gəlirli iqtisadiyyat, və 59 aşağı gəlirli inkişaf etməkdə olan ölkə.

Ümumi daxili məhsul (ÜDM) baxımından yeddi ən böyük inkişaf etmiş iqtisadiyyat (Kanada, Fransa, Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Böyük Britaniya, ABŞ) çox vaxt Yeddilik Qrupu (G7) adlandırılan əsas inkişaf etmiş iqtisadiyyatların alt qrupunu təşkil edir. Aşağı gəlirli inkişaf etməkdə olan ölkələr (*low-income developing countries, LIDCs*) adambaşına ümumi milli gəlir səviyyəsi 2011-ci ildə 2.390 ABŞ Dolları meyarına görə təsnifləşdirilmişdir. İnkişaf etməkdə olan bazar və orta gəlirli iqtisadiyyatlara inkişaf etmiş iqtisadiyyatlar və ya LIDCs kimi təsnif edilməyənlərin hamısı daxildir.

Böyük İyirmilik (G20)

Böyük İyirmilik qrupu dünyanın ən böyük 19 iqtisadiyyatının və AB-nin iştirak etdiyi forumdur. G20 üzvləri dünya ÜDM-nin təxminən 80%-ni, dünya ticarətinin 75%-ni, və dünya əhalisinin təxminən üçdə ikisini təmsil edir. G20, beynəlxalq maliyyə sabitliyi, iqlim dəyişikliyinə azaldılması, və davamlı inkişaf kimi global iqtisadiyyatla bağlı əsas məsələləri həll etmək üçün çalışır.

G20 gündəm maddələrinə maliyyə sabitliyi (o cümlədən, iqtisadi artım, beynəlxalq ticarət, və maliyyə bazarlarının tənzimi), inklüziv artım, və müxtəlif məsələlər daxildir.

Beynəlxalq Hesablamalar Bankı (*Bank for International Settlements*)

Beynəlxalq Hesablamalar Bankı əsasən inkişaf etmiş ölkələrin mərkəzi bankları (63) arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmaq və beynəlxalq hesablaşmaları təşviq etmək üçün 1930-cu ildə yaradılan beynəlxalq maliyyə təşkilatıdır. Baş ofisi İsvercənin Bazel şəhərində yerləşir. Bank mərkəzi bank, pul vəsaiti orqanı, və beynəlxalq təşkilatlara geniş maliyyə xidmətlərini göstərir: pul bazarı alətləri (hesablar, əmanətlər), ticarət edilən alətlər (sabit dərəcəli qoyuluşlar, orta müddətli qoyuluşlar, alına bilən orta müddətli qoyuluşlar), xarici valyuta mübadiləsi, və qızıl və aktivlərin idarəedilməsi.

Bank, iqtisadiyyat və pul siyasəti sahəsində araşdırmalar aparan böyük tədqiqat mərkəzidir. 1974-cü ildə Bankın tərkibində yaradılan Bank Nəzarəti Bazel Komitəsi bank tənzimlənməsinin standartlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi ilə məşğul olur.

Avropa Mərkəzi Bankı (*European Union Central Bank*)

Avropa Mərkəzi Bankı AB üzv ölkələrin kredit-pul siyasətini tənzimləyən maliyyə institutudur. Baş ofisi Almaniyanın Frankfurt şəhərində yerləşir.

Bir sıra digər mərkəzi banklardan fərqli olaraq, Bankın (qiymət sabitliyi və tam məşğulluq) ikili mandatı yoxdur, onun yalnız bir əsas məqsədi var – qiymət sabitliyi – buna uyğun olaraq ikinci dərəcəli məqsədləri həyata keçirə bilər. Bankın əsas məqsədi Avrozonada iqtisadi sabitliyin qorunması, ilk növbədə illik inflyasiya səviyyəsinin 2%-nə simmetrik saxlamaqdır. Bank, valyuta-pul siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi, xarici valyuta mübadiləsinin idarəetməsi, Avro banknotlarının emissiyası, və faiz dərəcələrinin müəyyən edilməsi kimi bir sıra vəzifə və səlahiyyətlərə malikdir.

ƏQLİ MÜLKİYYƏT (IP)

IP əqli əməyin (əqli işin) və yeniliyin nəticəsində yaranan qeyri-maddi aktivdir. IP obyektı, tədqiqatın, məhsulun inkişafının, dizaynın, və daha çoxunun nəticəsi ola bilər.

Qorunan hüquqlar yaradıcılara lisenziyalasdırma, tərəfdaşlıq və digər əqdlər vasitəsilə öz əqli aktivlərini gəlirə çevirməyə imkan yaradığı üçün IP böyük kommersiya dəyərinə malikdir. IP-nin mühafizəsi müasir işgüzar modelin ayrılmaz hissəsidir, şirkətlərə rəqabət üstünlüyü verən və onların innovasiyalarını və yaradıcı məhsullarını qoruyan mühüm bir sərvətdir.

IP-nin növləri:

- **patent:** ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsinə dövlətin müəyyən etdiyi qurum tərəfindən beynəlxalq standartlarla verilən mühafizə;
- **müəlliflik hüququ:** müəlliflərin öz ədəbi və bədii əsərlərində sahib olduqları hüquqları təsvir etmək üçün istifadə edilən hüquqdur. Bu hüquq əqli iş nəticələrinin geniş spektrini əhatə edir: kitab, musiqi, təsviri incəsənət, heykəltəraşlıq, kinofilm, kompüter proqramı, məlumat bazası, reklam, xəritə, və texniki təsvirlər;
- **əmtəə nişanları:** sahibkarın əmtəələrini və ya xidmətlərini digər sahibkarın əmtəələrindən və ya xidmətlərindən fərqləndirən və qrafik təsvir edilən nişan və ya nişanların istənilən bir qarışığıdır;
- **sənaye nümunələri:** məmulatın yeni zahiri görkəmini müəyyən edən bədii və ya bədii-konstruktiv həll;
- **kommersiya sirləri** satıla və ya lisenziyalasdırıla bilən məxfi məlumatlara dair IP hüquqlarıdır. Bu cür məxfi məlumatların başqaları tərəfindən vicdanlı kommersiya təcrübələrinə zidd olaraq icazəsiz əldə edilməsi, istifadəsi və ya açıqlanması haqsız rəqabət və kommersiya sirrinin qorunmasının pozulması hallarıdır; və
- **coğrafi göstəricilər** əmtəənin mənşəyinin dövlət, bölgə, ərazi, yaxud müəyyən ərazidəki yer ilə (coğrafi obyektə) bağlılığını müəyyənləşdirən, eyni zamanda bu əmtəənin xüsusi keyfiyyətini, şöhrətini və başqa xassələrinə əsasən coğrafi mənşə ilə əlaqədar əks etdirən işarədir.

Patent ixtiraya müstəsna hüquqdur. Bu hüququn müqabilində patent sahibi nəşr edilmiş patent sənədində ixtira haqqında texniki məlumatları açıqlayır.

Patent Əməkdaşlığı Sistemi (*PCT*) Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı (ÜƏMT) tərəfindən idarə olunan beynəlxalq sistemdir. Sistem üzrə beynəlxalq ərizə, onu vermiş şəxsin PCT ilə nəzərdə tutulmuş qaydada xarici dövlətlərdə hüquqi müdafiə əldə etmək niyyətinin olduğunu bəyan etdiyi sənəddir.

PCT sistemi Azərbaycan daxil olmaqla 157 ölkəni əhatə edir və razılığa gələn dövlətlərin hər birində ixtiraları qorumaq üçün patent müraciətlərinin verilməsi üçün vahid proseduru təmin edir. PCT çərçivəsində verilmiş patent müraciəti “beynəlxalq ərizə” və ya “PCT müraciəti” adlanır.

İxtirasını xaricdə tanıtmmaq üçün PCT ərizəsi verməklə yanaşı, ərizəçi öz texniki həllindən istifadə etmək niyyətində olduğu ölkənin patent idarəsinə dərhal patent üçün ərizə vermək hüququna malikdir.

Ərizəçi öz ixtirası üçün təkcə Azərbaycan ərazisində deyil, həm də keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrinin ərazisində hüquqi müdafiə almaqda maraqlıdırsa, ixtiraya patent almaq üçün Avrasiya Patent İdarəsinə ərizə verilə bilər. Avrasiya Patent Konvensiyasında (APK) nəzərdə tutulmuş qaydada alınmış patent APK-ya üzv olan bütün ölkələrin (hazırda, Azərbaycan, Belarus, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya, Tacikistan, və Türkmənistan) ərazisində etibarlıdır.

Əmtəə nişanının mühafizəsini əldə etmək üçün onu adətən yerli dövlət qurumlarda qeydiyyatdan keçirmək lazımdır, lakin əmtəə nişanının regional və beynəlxalq qeydiyyat sistemləri də mövcuddur.

Nişanların Beynəlxalq Qeydiyyatı üzrə Madrid Sistemi 1891-ci ildə bağlanmış Madrid Sazişi və 1989-cu ildə bağlanmış bu Sazişlə bağlı Protokol ilə tənzimlənir. Madrid Protokolu və Madrid Sazişi bir çox ölkədə əmtəə nişanının qeydiyyatı üçün çərçivə təmin edən iki beynəlxalq müqavilədir. Madrid Protokolu Sazişə nisbətən daha yenidir və daha çox üzv ölkəyə malikdir.

Madrid İttifaqı Madrid Sazişinin iştirakçısı olan dövlətlərdən və Madrid Protokolunun tərəflərindən ibarətdir. Sazişin 55, Protokolun isə 114 iştirakçısı vardır.

Madrid Sistemi, ÜƏMT tərəfindən idarə olunan beynəlxalq sistemdir. Madrid Sistemindən istifadə etmək üçün 130 ölkəni təmsil edən Sistemin 114 üzvü istənilən birinin vətəndaşı, həmin ölkədə daimi yaşamaq, və ya belə ölkədə kommersiya müəssisəsinin sahibi olmaq tələb olunur.

Azərbaycan *Nişanların Beynəlxalq Qeydiyyatı haqqında* Madrid Sazişinin 27 iyun 1989-cu il Madrid Protokoluna 2 oktyabr 2006-cı il tarixli Qanunu ilə qoşulmuşdur; Azərbaycan 1995-ci ildən Madrid Sazişində də iştirak edir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları, qida məhsulları və şərəblər üçün AB-də coğrafi göstərici kimi qorunacaq Azərbaycan coğrafi göstəriciləri bunlardır:⁶

Azərbaycan Dilində Qorunan Adı	Latın Hərflərlə Transkripsiya	Malın Növü
Abşeron	<i>Absheron</i>	Zeytun dolması
Bakı	<i>Baku</i>	(Ağ şanı) dolma
Duzdağ	<i>Duzdagh</i>	Duz
İsmayilli	<i>Ismayilli</i>	Dolma (pip dolması)
Kəngərli	<i>Kengerli</i>	Alma (qıra) dolması
Lənkəran	<i>Lenkoran</i>	Limon dolması
Ordubad	<i>Ordubad</i>	Dolma (gupa dolma)
Qax	<i>Gakh</i>	Quru dolma
Qəbələ	<i>Gabala</i>	Qoz dolması
Quba	<i>Guba</i>	Qovun dolması
Salyan	<i>Salyan</i>	Balıq dolması
Azərbaycan* ⁷	<i>Azerbaijan</i>	Şərab
Meysəri*	<i>Meysari</i>	Şərab
Naxçıvan*	<i>Nakhchivan</i>	Gavalı
Naxçıvan*	<i>Nakhchivan</i>	Qovurma
Şəki*	<i>Sheki</i>	Halva
Zirə*	<i>Zira</i>	Zeytun
Zirə*	<i>Zira</i>	Pomidor

⁶ [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XC0516\(03\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XC0516(03))

⁷ “*” davam edən danışıqlar çərçivəsində Azərbaycan tərəfindən təqdim edilən, Azərbaycanda qeydə alınmış və ya qeydiyyat prosesində olanları bildirir.

RƏQABƏT

Bazarda rəqabətin mövcudluğu iqtisadiyyatın inkişafına, yüksək məhsuldarlığa və qiymət sabitliyinin qorunmasına müsbət təsir edir. Rəqiblərin bazardakı hərəkətlərini tənzimləməyə imkan verən və rəqabətin qorunub saxlanılmasında açar rolu olan əsas vasitələrdən biri dövlət tərəfindən həyata keçirilən antiinhisar siyasətidir.

Antiinhisar sahəsində dünya üzrə qanunvericilik modelləri şərti olaraq iki əsas modelə bölünür – Amerika və Avropa modeli antiinhisar qanunvericilikləri. İdeya və prinsiplərdə fərqlərin olmasına baxmayaraq, nəticələrə gəldikdə bu iki model birlərinə nəzərəcarpacaq dərəcədə yaxındır. Modellər arasındakı əsas fərq onların tənzimləmə mexanizmində özünü göstərir.

Amerika Modeli

ABŞ, antiinhisar sahəsində ən zəngin təcrübəyə malik ölkədir. ABŞ-ın antiinhisar qanunvericiliyin əsası üç federal qanundan ibarətdir: Sherman Qanunu (1890), Clayton Qanunu (1914) və onunla eyni vaxtda qəbul edilmiş Federal Ticarət Komissiyası Qanunu. Bu qanunları qəbul edərək, dövlət bazarda təsərrüfat subyektləri arasında yaranan müqavilə münasibətlərinə müdaxilə etmək hüququna malik oldu.

ABŞ-ın qanunvericilik bazasının formalaşması Amerika hüquq sistemi çərçivəsində baş verirdi, yəni antiinhisar qanunvericiliyinin müasir Amerika modelinin qurulduğu bütün əsas prinsiplər bu və ya digər pozuntunun məhkəmələr tərəfindən necə şərh olunduğundan asılı olaraq dəyişirdi.

Antiinhisar qanunvericiliyinin qəbul edilməsinin əsas məqsədi böyük iqtisadi gücə malik olan bazar subyektlərinə nəzarət etməkdən ibarət idi. Antiinhisar qanunvericiliyinin Amerika modeli inhisarı struktur vahidi kimi qadağan edir. Həmin model bütün növ inhisarların qarşısını almağa yönəlmişdir.

Amerika modelində, ştatlar və ya xarici dövlətlər arasında sənaye və ya ticarət məhdudiyyətlərini yaratmaq məqsədini daşıyan müqavilələrin bağlanması, birlikdə hərəkət edən vahidlərin yaradılması, və rəqabəti məhdudlaşdırma bilən gizli sazişlərin bağlanması qanunsuz hesab edilir.

Bununla yanaşı, Amerika modeli qərarçil qiymət siyasətinə münasibətdə olduqca sərtidir. Buna misal olaraq *ABŞ American Airlines*-a qarşı işində bir amerikalı hakim qərarına əsasən qərarçil qiymətlərə yalnız şirkət tərəfindən qoyulan yatırımları qaytaracağı həddə icazə verilə bilər.

Amerika modelində antiinhisar siyasətini həyata keçirən orqanın strateji vəzifələri bunlardır: (i) istehlakçıların qorunması, yəni saxtakarlığın, ədalətsiz biznes təcrübələrin aradan qaldırılması; (ii) rəqabətin məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş birləşmə və əldəetmə və digər rəqabət əleyhinə hərəkətlərin qarşısının alınması; və (iii) orqanın fəaliyyətinin nəticələri barədə istehlakçıların məlumatlandırılması.

Amerika modeli inhisar gücü və bazar gücü anlayışlarını fərqləndirir. İnhisar gücü qiymətlərə nəzarət etməyə və ya rəqabəti istisna etməyə, bazar gücü isə qiymətləri müştərilərin əksəriyyətini itirmədən rəqabətə davamlı səviyyədən yuxarı qaldırmağa imkan verir. Amerika modeli inhisar gücünü qanuni hesab etsə də, rəqiblərin məhsuldarlığını məhdudlaşdırmaq kimi hərəkətlərlə həyata keçirilən yırtıcı davranışların önünü almağa hədəfləyir.

Antiinhisar qanunvericiliyinin Amerika modelini əsasən tətbiq edən ölkələr ABŞ, Kanada, və Argentinadır.

Avropa Modeli

Avropa modelində inhisarların tənzimlənməsi müəssisənin və ya təşkilatın inhisar gücündən sui-istifadə etməsinə nəzarət etməklə məhdudlaşır.

AB-nin rəqabət siyasətinin özəlliyi onun Avropa bazarının integrasiyası çərçivəsində inkişaf etdiyi və iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrinə təsir göstərməsindən ibarətdir. Avropa modelinin hüquqi bazası 1957-ci il tarixli Roma müqaviləsidir.

Roma müqaviləsinin 81-ci maddəsinə əsasən, AB-nin üzv dövlətləri arasında sərbəst ticarətə mane ola biləcək və ya ümumi bazarda rəqabəti məhdudlaşdırmaq məqsədini daşıyan müəssisələr arasında müqavilələr qadağandır. Eyni zamanda, Amerika modelindən fərqli olaraq, bu cür hərəkətlərin nəticəsi texniki və ya iqtisadi tərəqqinin sürətlənməsi olduqda və sərbəst rəqabəti məhdudlaşdırmadığı təqdirdə hüquq pozuntusu baş vermir. Amerika modeli, nəticələrindən asılı olmayaraq, müqavilənin mövcudluğunu artıq hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirir.

Roma müqaviləsi istənilən şirkətin ümumi bazardakı hakim mövqeyindən sui-istifadə qadağalarını ehtiva edir və ölkələr arasındakı ticarətə zərər verə biləcəyi təqdirdə tətbiq olunur. Bu məqalədə inhisara yönəlmiş qadağan olunmuş fəaliyyət siyahısı da verilmişdir: (i) istehsalın və ya texniki inkişafın məhdudlaşdırılması; (ii) ortaqlara münasibətdə ədalətsiz şərtlərin tətbiq edilməsi; və (iii) rəqabət və ticarət üçün qeyri-bərabər şəraitin yaradılması.

Roma müqaviləsi, Amerika modelindən fərqli olaraq, inhisarın birbaşa qadağan edilməsini deyil, yalnız dominant mövqeyindən sui-istifadə edilməsini ehtiva edir.

Avropa antiinhisar tənzimlənmə modeli, AB ölkələrindən başqa, Cənubi Afrika, Yeni Zelandiya, və Avstraliyada mövcuddur. Avropa modelinin müddəaları bir çox MDB ölkələrində (o cümlədən Azərbaycan) istifadə olunur.

Qanunvericiliyə riayət olunmasına nəzarəti inhisar yaratmaq və ya rəqabəti müəyyən müddətə məhdudlaşdırmaq icazəsini təsdiqləmək səlahiyyətinə malik olan Avropa Komissiyası həyata keçirir.

Digər Təcrübələr

Yuxarıda göstərilən modelləri tətbiq edən ölkələrlə yanaşı, praktikada qarışıq yanaşma tətbiq edən ölkələr də mövcuddur.

Belə ölkələrdən biri də Almaniyadır. Almaniyanın antiinhisar qanunvericiliyi iki prinsipə əsaslanır: inhisarın qadağan edilməsi prinsipi (ABŞ-da olduğu kimi) və inhisarçı praktikaya nəzarət prinsipi (əksər AB ölkələrində olduğu kimi).

Almaniya qanunlarına görə, qanunilik rəqabət tarazlığı və effektivliyi ilə ölçülmür və rəqabətə mane olan və ya iqtisadi azadlıqların pozulması ilə müşayiət edilən hərəkətlər ümumiyyətlə qanunsuz hesab edilir.

Antiinhisar qanunvericiliyinə eyni münasibət Yaponiya tərəfindən də tətbiq olunur. Xüsusi inhisar qadağasına baxmayaraq, qanunvericilik bir sıra istisnaları ehtiva edir.

MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİ

Dövlətlərin, sahibkarlarının maraqlarını da qoruyan, dövlətlər arası səviyyədə mübahisələrin həlli mexanizminin mövcudluğu tərəflər arasında münasibətlərin tənzimlənməsi və gələcəkdə inkişafına səbəb olur. Mübahisələr daimi və ya müəyyən məsələ ilə bağlı (*ad hoc*) qurumlar tərəfindən həll edilir. Aşağıda mübahisələrin həllini təmin edən bir neçə əsas qurumlar təqdim edilib; bu qurumlardan əlavə bir sıra regional daimi qurumlar (məs., Avropa Ədalət Məhkəməsi və MDB-nin İqtisadi Məhkəməsi) habelə *ad hoc* qurumlar mövcuddur və ya mövcud olmuşdur.

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi (ICJ)

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi, BMT-nin ali məhkəmə instansiyasıdır. O, 26 iyun 1945-ci ildə San-Fransiskoda imzalanmış BMT Nizamnaməsi (Fəsil XIV) ilə təsis edilərək Məhkəmənin eyni tarixdə 50 dövlət tərəfindən imzalanmış Əsasnaməsi ilə tənzim olunur. Məhkəmə, 1922-ci ildən fəaliyyət göstərən Daimi Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə 18 aprel 1946-cı il tarixində əvəz edərək, fəaliyyətinə 1946-cı ildə başlamışdır.

Məhkəmənin əsas məqsədi ədalət və beynəlxalq hüquq prinsiplərinə uyğun olaraq, beynəlxalq mübahisələrin və ya sülhün pozulmasına səbəb ola biləcək mübahisələrin sülh yolu ilə həll edilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Qurum hazırda öz fəaliyyətini Hollandiyanın Haaqa şəhərində yerləşən Sülh Sarayından göstərir.

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi, maraqlı dövlətlərin könüllü iştirakı əsasında, dövlətlər arasında mübahisələrin həlli ilə məşğul olur. Əgər dövlət məhkəmə prosesində iştirak etməyə razıdırsa, o zaman məhkəmənin qərarına tabe olmalıdır. Məhkəmə, həmçinin, BMT və onun ixtisaslaşmış qurumları üçün məsləhətçi rəylərinin hazırlanması ilə məşğul olur. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi heç bir köməkçi orqanı olmayan mülki (qeyri-hərbi) məhkəmədir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AIHM, ECHR)

AIHM, Strasburqda (Fransa) yerləşən beynəlxalq məhkəmə orqanıdır. Məhkəmə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının tətbiqi ilə məşğuldur. O, dövlətlər tərəfindən Konvensiya ilə təmin edilən hüquq və azadlıqların riayət edilməsinə nəzarət edir. Məhkəmə bu vəzifəni vətəndaşlar və bəzən dövlətlər tərəfindən verilmiş şikayətlərin qəbulunu və baxışını təmin edərək yerinə yetirir.

Konvensiyada və ya onun protokollarında təsbit olunmuş hüquq və azadlıqların pozulmasına məruz qaldığını hiss edən hər kəs AIHM-ə şikayət vermək hüququna malikdir. Pozuntu Konvensiyanı imzalayan dövlətlərdən biri tərəfindən törədilmiş olmalıdır. Çıxarılmış məhkəmə qətnaməsi hüquqların pozuntusu ilə məşğul olan dövlət tərəfindən zəruri qaydada icra edilməlidir.

Şikayətlərə baxılarkən Məhkəməyə, əsasən, Avropa Şurasına üzv dövlətlərin hüquqşünaslarından (“hüquqi referentlər”) ibarət olan Katiblik kömək edir. Onlar vətəndaşlığı olduqları dövlətdən tamamilə müstəqildirlər və nə ərizəçilərin, nə də ki dövlətlərin maraqlarını təmsil etmirlər.

AIHM-ə müraciət edən vətəndaşı olduğu dövlət daxilində yaranmış pozuntunun aradan qaldırılması üçün bütün hüquqi vasitələrdən istifadə etmiş olmalıdır.

Sərmayə Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz (ICSID)

ICSID, dövlətlərlə xarici özəl investorlar arasında investisiya mübahisələrin həllini təmin edir. O, 1966-cı ildə Vaşinqton Konvensiyası əsasında yaradılmışdır. ICSID-in məqsədi Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq razılığa gələn dövlətlər və digər razılığa gələn dövlətlərin şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin barışıq və arbitraj yolu ilə həllini təmin etməkdən ibarətdir. ICSID, müstəqil təşkilat olaraq, Dünya Bankı (Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı) Qrupunun üzvüdür. Təşkilatın qərargahı Vaşinqtonda, ABŞ-da, Bankın idarəsində yerləşir.

ICSID-in səlahiyyətinə həm barışdırmaq, həm də arbitraj yolu ilə mübahisələrinin həlli prosedurları daxildir. ICSID müxtəlif hüquqi və investisiya mübahisələrinə baxır: ekspropriasiya, müqavilələr üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi, habelə kapitalı alan dövlət tərəfindən xarici investora verilən hüquqi rejimlərlə bağlı mübahisələr.

ICSID İnzibati Şura və Katibliyi də özünə daxil edir və vasitəçilər (barışdırıcılar) və arbitrlərin siyahısını aparır. Dünya Bankının prezidentinin sədrlik etdiyi İnzibati Şuraya Vaşinqton Konvensiyasını öz ərazisində ratifikasiya etmiş və ya digər yolla Konvensiyanın hüquqi qüvvəsini təsdiq etmiş hər dövlətdən bir nümayəndə daxildir.

ICSID, özü arbitraj və ya barışıq prosedurlarını həyata keçirmir, lakin bu məsələləri apan barışıq komissiyalarına, tribunallara və digər komitələrə institusional və prosesual dəstək təklif edir. Mərkəzin işin necə bağlayacağı və

aparılacağı müəyyən edən iki qaydalar məcmuəsi vardır: ICSID Konvensiyası, Əsasnamə və Qaydaları və ICSID Əlavə Köməkçi Qaydaları. ICSID Konvensiyasına uyğun olaraq baxılmaq üçün Mərkəzin üzv dövlətlərindən biri ilə digər üzv dövlətin vətəndaşı arasında sərmayəyə aid hüquqi mübahisə mövcud olmalıdır.

Dəniz Hüququ üzrə Beynəlxalq Tribunal (DHBT, *ITLOS*)

DHBT, BMT-nin Dəniz Hüququ üzrə 10 dekabr 1982-ci il tarixli Konvensiyasına əsasən Konvensiyanın tətbiqi ilə bağlı mübahisələrə və bütün məsələlərə baxan beynəlxalq məhkəmə orqanıdır. Konvensiya dəniz məkanından və onun ehtiyatlarından istifadənin hüquqi məsələlərini əhatə edir. Tribunal Almaniyanın Hamburq şəhərində yerləşir.

Dəniz Hüququ üzrə Beynəlxalq Tribunal Konvensiyaya üzv dövlətlər tərəfindən seçilən 21 hakimdən ibarətdir. Tribunal həmçinin Dəniz Dibi Mübahisələri (Qitə şelfindən kənarda) üzrə müstəsna və məcburi yurisdiksiyası olan xüsusi Palataya malikdir.

Beynəlxalq Arbitraj Məhkəməsi

Beynəlxalq Arbitraj Məhkəməsi, beynəlxalq kommersiya mübahisələrinin həlli institutudur. O, Beynəlxalq Ticarət Palatasının himayəsi altında 1923-cü ildən fəaliyyət göstərir və 90-a yaxın ölkədən 100-dən çox arbitrdən ibarətdir.

Məhkəmənin qərargahı Paris, Fransada yerləşir, rəsmi işçi dilləri ingilis və fransız dilləridir. İşlər istənilən dildə aparıla bilər.

Məhkəmə üzvləri Palatanın “milli komitələri” və ya qrupların tövsiyəsi ilə Palata Dünya Şurası tərəfindən üç illik müddətə təyin edilir. Milli komitə və ya qrupun olmadığı yurisdiksiyalarda üzvlər Məhkəmənin sədri tərəfindən təyin olunmaq üçün tövsiyə olunur. Alternativ üzvlər Məhkəmə sədrinin tövsiyəsi ilə Dünya Şurası tərəfindən təyin edilir.

Məhkəmənin qaydaları arbitraj qaydaları, sürətləndirilmiş prosedur müddəaları, arbitraj proseduru, nümunəvi arbitraj sazişləri, təcili arbitr, və təyin edən orqana dair müddəaları ehtiva edir.

Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Təşkilatının Arbitraj və Mediasiya Mərkəzi (*WIPO Arbitration and Mediation Center*)

Mərkəz, IP və texnologiya sahəsində yaranmış mübahisələrin həlli ilə məşğuldur. Mərkəz iki əsas növ mübahisələrin həlli mexanizmlərini təklif edir: arbitraj və mediasiya.

Arbitraj razılıq əsasında rəsmi prosedurdur. Həmin prosedur çərçivəsində mübahisə bir və ya bir neçə arbitrlərin baxışına verilir. Arbitrlərin, işin hallarından asılı olaraq, sonda gəldikləri qərar tərəflər üçün məcburidir.

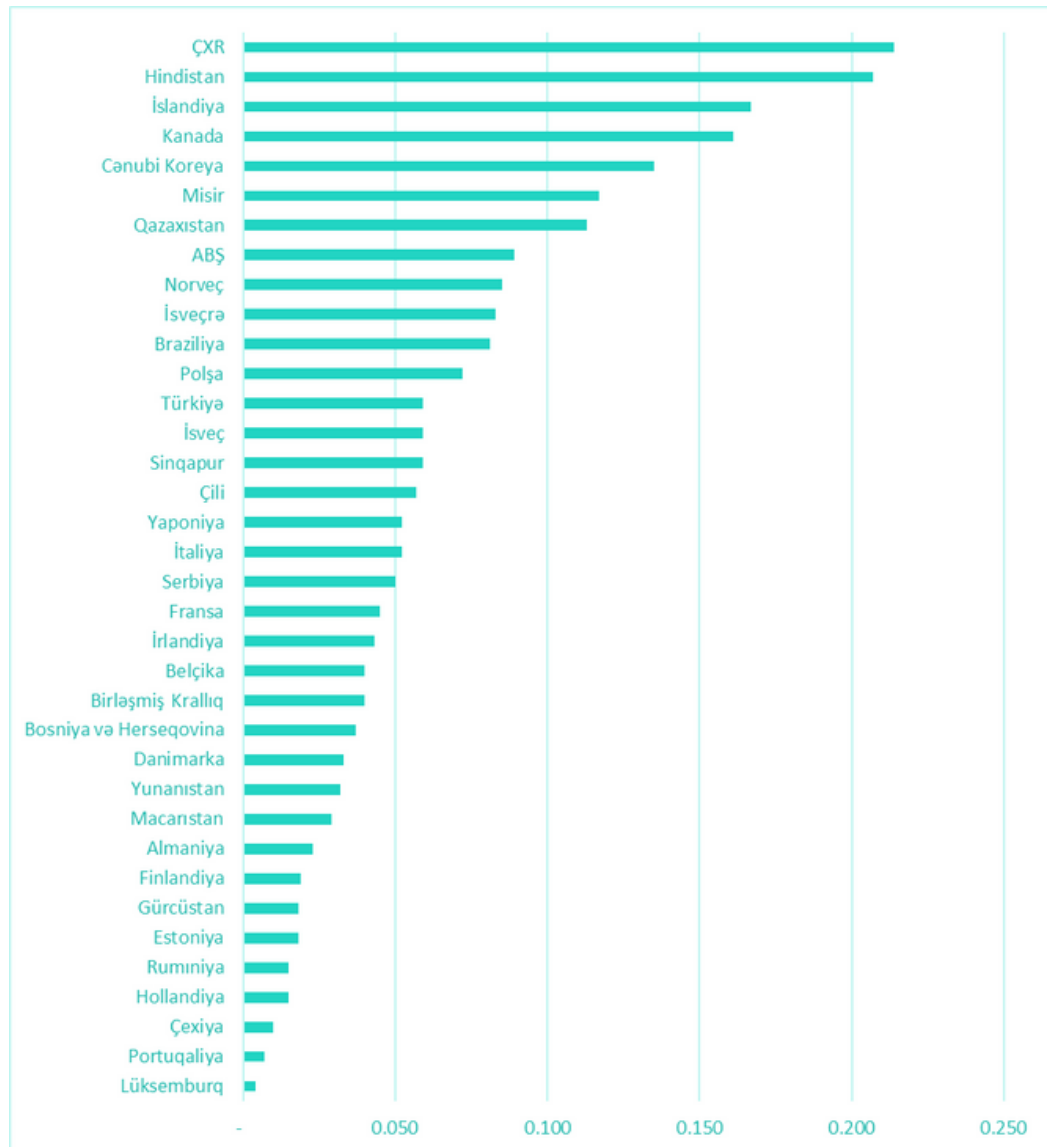
Mediasiya razılıq əsasında qeyri-rəsmi prosedurdur. Həmin prosedur çərçivəsində müstəqil mediator mübahisənin həlli yolunu tapmaq məqsədilə tərəflərə, onların maraqlarından irəli gələrək, kömək göstərir. Mediator heç bir tərəfi müəyyən qərar qəbul etməyə məcbur edə bilməz. Əgər tərəflər razılığa gəliblərsə, onlar öz aralarında barışıq sazişi imzalayırlar. Həmin saziş müqavilə qüvvəsinə malikdir.

MÜHÜM SAHƏLƏR VƏ XARİCİLƏR ÜÇÜN MƏHDUDİYYƏTLƏR

Qlobal iqtisadiyyatda bir çox ölkələr xarici kapitalı cəlb etməyə çalışır, eyni zamanda strateji əhəmiyyətli sektorlara məhdudiyyət tətbiq edir. Bu məhdudiyyətlərə xarici mülkiyyət səviyyəsinə məhdudiyyətlər və BXİ-yə təsir edən digər qaydalar daxil ola bilər.

BXİ Məhdudiyyət İndeksi müxtəlif iqtisadiyyatların xarici investorlar üçün nə qədər açıq və ya qapalı olduğunu ölçüb göstərir. BXİ Məhdudiyyət İndeksi nə qədər yüksək olarsa, həmin ölkədəki BXİ-yə daha sərt məhdudiyyətlər tətbiq edilir. Aşağıda müəyyən ölkələrin İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən hesablanmış BXİ Məhdudiyyət İndeksləri qeyd olunur:⁸

⁸ <https://data.oecd.org/fdi/fdi-restrictiveness.htm>

Avropa

AB Fəaliyyəti haqqında Müqavilənin (*TFEU*) 63-cü maddəsi AB üzv dövlətləri və üçüncü ölkələr arasında kapitalın hərəkəti və ödənişi ilə bağlı AB cərcivəsində bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı. Bununla belə, üzv dövlətlərdə müdafiə, milli təhlükəsizlik, nəqliyyat, rabitə, bank işi, enerji ötürülməsi və digər sektorlar kimi müəyyən strateji sektorlarda xarici kapital üçün bəzi məhdudlaşdırıcı tədbirlər mövcuddur.

Avropa Sərbəst Ticarət Birliyi üzv dövlətləri, Norveç, İslandiya, Lixtenşteyn və İsveçrə, qarşılıqlı və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrə əsaslanan investisiya siyasətini aparır.

Norveç ümumiyyətlə milli rəftar prinsiplərinə riayət edir, lakin balıqçılıq və dənizçilik kimi sektorlarda mülkiyyət məhdudiyyətlərini qoymaqladır. Xüsusi ehtiyatlar istisna olmaqla, daşınmaz əmlakın xarici mülkiyyətinə ümumi icazə verilir. Norveç həm xarici, həm də yerli sərmayədarlara təsir edən milli təhlükəsizliklə bağlı investisiyaları nəzərdən keçirmək və təsdiqləmək üçün 1 yanvar 2019-cu il tarixli Təhlükəsizlik Aktını tətbiq edir.

İslandiyanın 1991-ci ilki *Kommersiya Məqsədləri üçün Xarici İnvestisiyalar haqqında Qanun* xarici sərmayə qoyuluşuna məhdudiyyətlər qoyur. O, balıqçılıq və balıq emalı şirkətlərinin xarici mülkiyyətini İslandiya vətəndaşları və ya onların nəzarətində olan 25 faizdən az xarici səhmdarları olan qurumlarla məhdudlaşdırır. Hidroenergetika və geotermal istifadə hüquqları İslandiya vətəndaşları, Avropa İqtisadi Məkanı (AİM) rezidentləri və AİM hüquqi şəxsləri üçün qorunur. Aviasiya operatorları, AİM vətəndaşları və sakinləri istisna olmaqla, ən azı 51 faizi İslandiya mülkiyyətinə sahib olmalıdırlar. Xarici dövlətlərə və qurumlara ümumiyyətlə kommersiya sərmayələri qadağan olunur. Qanun müvafiq nazirə xüsusilə sisteməli əhəmiyyətli şirkətlərdə milli təhlükəsizlik, ictimai siyasətə, təhlükəsizlikə, sağlamlığa və ya iqtisadi sabitlikə təhlükə yaradan xarici investisiyaların qarşısını almaq səlahiyyətini verir.

Lixtenşteyn və İsveçrə gömrük ittifaqını təşkil edir. İsveçrə xarici dövlətə və ya dövlətə aid olan investorlar tərəfindən birləşmə və ya satınalmalara yönəlmiş BXİ yoxlama rejimini inkişaf etdirir. Məhdudiyyətlər ictimai nəqliyyat, poçt xidmətləri, spirtli içkilər, aerokosmik və müdafiə, müəyyən sığorta və bank xidmətləri və duz ticarəti də daxil olmaqla dövlətin inhisarında olan sektorlara şamil edilir. Korporativ (direktorlar) şurasının yaradılması üçün tələblərdən biri İsveçrənin rezidenti olan ən azı bir üzvün olmasıdır. Bank və sığorta əməliyyatları xarici sığortaçıların məsuliyyətini təmin edən xüsusi şərtlər daxilində əlavə təsdiq tələb edir.

Şimali və Cənubi Amerika

Birləşmiş Ştatlar ümumiyyətlə xarici investisiyalara açıq olsa da, müəyyən sektorlarda xarici investisiyaları məhdudlaşdırmaq üçün qadağalar və məhdudiyyətlər qoyan federal qanunlar da mövcuddur. Bu qanunlar ABŞ-da xarici sərmayənin mövcudluğu açıqlanmasını və hesabat verilməsini tələb edir. Ən azı 25 faiz xarici kapitalla məxsus olan yerli korporasiyalar (hüquqi şəxslər) və ABŞ-da fəaliyyət göstərən xarici korporasiyalar hesabat verilməli əməliyyatlarını açıqlamaqla Daxili Gəlir Xidmətinə (*IRS*) bəyannamələrini təqdim etməlidir.

ABŞ-da Xarici İnvestisiya üzrə Komitə, “əhatə olunan əməliyyatları” nəzərdən keçirir – xarici təşkilatların cəlb olunduğu birləşmələr, satınalmalar, və ya satın almalar ticarət iştirakçısının xarici nəzarətinə səbəb ola bilər. Yoxlamalar əməliyyatın milli təhlükəsizlikə təhlükə törətdiyini qiymətləndirir və təsirin azaldılması tədbirlərini tətbiq edə bilər. Prezident milli təhlükəsizlikə xələl gətirən əməliyyatları dayandırma və ya onlara xitam edə bilər.

Qeyri-rezident ABŞ yerli şirkətinin səs verən qiymətli kağızlarının on və daha çox faizini əldə etdikdə, ABŞ-da Yeni BXİ Sorğusu (Forma BE-13) hesabatını Ticarət Departamentinin İqtisadi İşlər Bürosuna təqdim edir.

Radio veriliş (yayım) və ya digər stasionar radio stansiyası lisenziyası aşağıdakılara verilir və ya onlara malik ola bilməz: (i) istənilən “xarici fiziki və ya hüquqi şəxs” və ya istənilən xarici şəxsin nümayəndəsi; (ii) istənilən xarici hüquqi şəxs; (iii) səhm və ya səsvərmənin 20 faizindən çoxu xarici şəxsə məxsus istənilən hüquqi şəxs; (iv) səhm və ya səsvərmənin 25 faizindən çoxu xarici şəxsə birbaşa və ya dolayı məxsus istənilən hüquqi şəxs tərəfindən nəzarət edilən korporasiya (Federal Rabitə Komissiyası (*FCC*) bu cür mülkiyyətin “ictimai maraq” ilə ziddiyyət təşkil edəcəyini aşkar etmədiyi halda, dolayı mülkiyyətin 25 faizdən yuxarı xarici sahibliyinə icazə verə bilər).

FCC həmçinin yuxarıda göstərilənlərə ictimai mobil xidmət üçün icazə (lisenziya) verə bilməz.

FERC (Federal Enerji Tənzimləmə Komissiyası), federal torpaqlarda su elektrik stansiyalarının və əlaqəli ötürücü qurğuların inkişafı, ötürülməsi, və istifadəsi üçün qurğuların tikintisi, istismarı və ya texniki xidməti üçün lisenziyaları yalnız ABŞ vətəndaşı, ABŞ, ştat, və ya bələdiyyə qanunlarına əsasən təşkil edilmiş korporasiya, habelə ABŞ vətəndaşlarının istənilən birliyinə verə bilər.

Xarici bankların ABŞ filialları, Federal Əmanətlərin Sığortalıması Korporasiyası (*FDIC*) tərəfindən Xarici Bank Nəzarəti Aktı (*FBSEA*) qüvvəyə minməmiş sığortalı olmuş filiallar istisna olmaqla, yerli pərakəndə əmanətlərin qəbulu

ilə məşğul ola bilməz. Heç bir xarici bank Federal Ehtiyat Sistemi (FRS) əvvəlcədən razılığı olmadan filial və ya nümayəndəlik yarada, kommersiya krediti şirkətinin mülkiyyətini və ya nəzarətini əldə edə bilməz. Təsdiq almaq üçün xarici bank “öz ölkəsindəki müvafiq orqanlar tərəfindən konsolidasiya edilmiş əsasda hərtərəfli nəzarətə və ya tənzimləməyə tabe olmalıdır”.

1863-cü il Milli Bank Aktına əsasən, milli (yerli) bankların bütün direktorları ABS vətəndaşı olmalıdır.

Digər Şimali Amerika ölkəsi Kanada da xarici kapital axımına məhdudiyyətlər qoyur. Məsələn, telekommunikasiyada səs verən səhmlərin 20 faizdən çoxu qeyri-rezidentlərə məxsus ola bilməz; həmçinin, uran hasilatında ilk kommersiya istehsalı mərhələsində 51 faizi yerli mülkiyyətə aid olmalıdır. Kanada Nəqliyyat Aktı yerli hava daşıyıcılarından Kanadanın yerli mülkiyyətinə malik olmasını tələb edir.

1995-ci ildə Cənubi Amerika ölkələrindən biri olan Braziliyanın anayasa dəyişikliyi xarici və yerli kapital arasındakı fərqi aradan qaldıraraq, yalnız yerli kapitaldan istifadə edən şirkətlər üçün güzəştli rejimə son qoydu. Buna baxmayaraq, konstitusiya səhiyyə, media, telekommunikasiya, aerokosmik, kənd təsərrüfatı, dənizçilik və sığorta sektorlarına xarici investisiyaları məhdudlaşdırır.

MDB Ölkələri

Qazaxıstanda kütləvi informasiya vasitələrdə 20 faiz hava nəqliyyatı xidmətlərində isə 49 faiz xarici sahiblik məhdudiyyətləri mövcuddur. “KazakhTeleCom” istisna olmaqla, 2016-cı ildə telekommunikasiya limitləri aradan qaldırılıb. Qeyri-rezidentlər pensiya fondları, kənd təsərrüfatı torpaqları, və özəl mühafizə müəssisələrinə sahib ola bilməz. Qanunvericiliyə 2021-ci ilin mayında edilən dəyişikliklər xarici qurumlara kənd təsərrüfatı torpaqlarına sahib olmaq və onları icarəyə götürmək qadağan etmişdir.

Rusiyada xarici sərmayəyə qoyulan məhdudiyyətlər müxtəlif sahələrdə tətbiq olunur. Xarici mülkiyyətin məhdudlaşdırıldığı sahələrə media, hava nəqliyyatı, bank işi və enerji kimi strateji əhəmiyyətli sənaye sahələri daxildir. Rusiyada, xüsusilə qeyri-kommersiya təşkilatlarının xaricdən maliyyələşdirilməsinə məhdudiyyətlər mövcuddur. *Qeyri-Kommersiya Təşkilatları haqqında* düzəliş edilmiş Qanun hökumətə qeyri-kommersiya təşkilatlarını “xarici agent” kimi təsnif etməyə imkan verir və onlardan xaricdən maliyyə vəsaiti alması barədə hesabat vermələrini tələb edir.

Asiya

Çin Xalq Respublikasında xarici investisiyalar sahəsində müxtəlif sektorlarda sərt qaydalar mövcuddur. Təhsil sektorunda ibtidai, ümumi orta və ali təhsil müəssisələri *Çin-Xarici Əməkdaşlıq (Sino-Foreign Cooperation)* kimi fəaliyyət göstərməli, əsas inzibati vəzifələri Çin vətəndaşları yerinə yetirməli və idarəetmə orqanlarında əhəmiyyətli Çin təmsilçiləri olmalıdır. Xarici sərmayəli tibb müəssisələri Çin-Xarici (Əməkdaşlıq) birgə müəssisələrlə məhdudlaşır; media agentlikləri, nəşriyyat, və film istehsalı mədəniyyət-tamaşa sektoruna xarici sərmayə qoyuluşu isə qadağandır.

Hindistanın BXİ Siyasətinə əsasən, sektorlar (i) qadağan olunmuş sektorlar, (ii) avtomatik marşrutlar, və (iii) hökumət tərəfindən təsdiqlənmiş marşrutlar daxil olmaqla müxtəlif giriş marşrutlarına təsnif edilir. Marşrutdan asılı olmayaraq xarici sərmayəyə (i) istehsal, tikinti, və informasiya texnologiyaları (IT) sektorlarının 100 faizində, (ii) əczaçılıq və müdafiə sektorlarının 74 faizində, (iii) hava nəqliyyatı xidmətləri və özəl bankçılıq sektorlarının 49 faizində, və (iv) çap mediasının 26 faizində iştirakına icazə verilir. Hindistanın XBİ Siyasətində əks olunmayan sektorlarda 100 faizə qədər xarici iştirak imkan verən avtomatik marşrut aid edilir.

Hindistan Çin kimi qonşu ölkələrdən BXİ-yə məhdudiyyətlər tətbiq etsə də, ümumiyyətlə sığorta, müdafiə, telekommunikasiya, neft və qaz kimi sektorlarda BXİ miqdar hədlərini artıraraq liberallaşmaya doğru irəliləyir.

ƏTRAF MÜHİT, SAĞLAMLIQ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK

Ətraf Mühit

Ekologiya, canlı orqanizmlər və onların ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsini öyrənir. Ətraf mühitin qorunması insan fəaliyyəti nəticəsində mühitə dəyən zərərin qarşısının alınması və ya azaldılması anlayışdır.

Ekoloji problemlərin həlli zərurəti artıq hamılıqla qəbul edilməkdədir. Bəşəriyyətin, hava, torpaq və suların çirklənməsi daxil olmaqla, aktual ekoloji problemlərini beynəlxalq əməkdaşlıq nəticəsində həll etmək qabiliyyəti təcrübədə sınınmışdır. Bu əməkdaşlığın nümunəsi ozon təbəqəsinin bərpasıdır: təbəqənin, ozon dəliyi yaranmamış 1980-ci ildəki vəziyyətinə 2040-cı ilə qədər bərpa olunması gözlənilir.

BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı (*UNEP*) ətraf mühit üzrə aparıcı global orqandır. UNEP, iqlim dəyişikliyi, təbiət və biomüxtəlifliyin itirilməsi və çirklənməsi kimi, üçlü planetar böhranın əsas səbəblərini araşdıraraq, struktur dəyişikliklərə təkan verir.

Ekologiya məsələlərinin eyni zamanda regional və milli müstəvilərdə həllinə səylər göstərilir. Azərbaycanda olduğu kimi, bir çox ölkələrdə ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəni idarə etmək üçün təşkilati strukturlar yaradılmışdır.

Avropada ekoloji siyasət məsələləri ilə BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının Ətraf Mühit Siyasəti üzrə Komitəsi məşğul olur. AB-nin özündə ətraf mühitin qorunması ilə məşğul olan əsas təşkilatlarından biri isə Avropa Ətraf Mühit Agentliyidir (*EEA*).

Ətraf mühitin qorunması AB-nin təsis Müqaviləsinə (*TEU*, *TFEU* ilə birlikdə AB-nin anayasal əsasını təşkil edən müqavilə) dəyişiklik edən 1997-ci il Amsterdam Müqaviləsində öz əksini tapmışdır. AB-nin ekoloji siyasətinin həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas prinsiplər bunlardır: risk tam əminliklə müəyyən edilməmiş olsa belə, tənzimləyici tədbirlərin görülməsinə imkan verən ehtiyatlılıq prinsipi, ətraf mühitin zədələnməsinə reaksiya verməkdənsə, qarşısını almaq məqsədi daşıyan qarşısının alınması prinsipi, mənbədə bərpa prinsipi, çirklənmənin nəticələrini aradan qaldırmaqdan əvvəl, onun mənbəyində qarşısını almağa çalışır, və çirkləndirici ödəyir prinsipi, çirkləndiricilərin öz hərəkətlərinin maliyyə xərcələrini çəkməsini tələb edir.

Digər anlayışlar ekologiya hüququ üzrə inkişaf etdirilmişdir. Subsidiarlıq prinsipi, AB-nin ətraf mühitin mühafizəsi kimi müstəsna səlahiyyətə malik olmadığı sahələrdə hansı hallarda fəaliyyətin üzv dövlətlər tərəfindən deyil, Birlik tərəfindən görülməsinə üstünlük verildiyini müəyyən edir. Proporsionallıq prinsipinə əsasən, dövlət tənzimləmə tədbirləri səmərəli, zəruri və balanslaşdırılmış olmalıdır, yəni, ictimai maraqlara xidmət etməli və eyni dərəcədə təsirli, lakin daha az müdaxilə edən tədbirlərlə əvəz olunmamalıdır.

İstənilən şəxsin AB-nin üzv dövlətlərində ətraf mühitlə bağlı hüquqlarını müdafiə etmək üçün məhkəməyə müraciət etmək üçün müxtəlif imkanları var: ekoloji hüquqların müdafiəsi üçün şəxsin məhkəməyə müraciət etmək imkanı; istənilən maraqlı şəxsin ekoloji hüquqların müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək imkanı; yalnız iddiaçının fərdi hüquqları pozulduqda ekoloji hüquqların müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək imkanı; və müvafiq birliklərə ekoloji hüquqların müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək imkanı. Bu dövlətlərdə ekoloji hüquqların məhkəmə müdafiəsi vasitələri Orhus Konvensiyasına uyğundur.

Sağlamlıq

Dünya əhalisinin sağlamlığı BMT-nin gündəminin önəmli maddəsidir. Sağlamlığın qorunması birbaşa BMT-nin Baş Assambleya və İqtisadi və Sosial Şurası tərəfindən müzakirə olunsada, BMT sisteminin bu sahədə fəaliyyətlərini təşkil və idarə edən qurum Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatıdır (*WHO*).

WHO, beynəlxalq səhiyyə sahəsində rəhbər və əlaqələndirici qurum olaraq BMT sistemində kritik rol oynayır. *WHO Nizamnaməsi*, 19 iyun 1946-cı ildə New York-da keçirilmiş Beynəlxalq Sağlamlıq Konfransında qəbul edilərək, 22 iyul 1946-cı il tarixində imzalanmış, və 7 aprel 1948-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

WHO-nun geniş səlahiyyətlərinə daim mürəkkəbləşən global səhiyyə məsələlərinin həllində rəhbərliyin təmin edilməsi, səhiyyə sahəsində rəhbər sənədlərin, normaların və standartların yaradılması, səhiyyədə tendensiylərin monitorinqi və qiymətləndirilməsi, və səhiyyə sektorunda tədqiqat proqramlarının formalaşdırılması daxildir.

WHO həmçinin ölkələrə texniki dəstək və onlara ictimai səhiyyənin təcili problemlərinin həllində kömək göstərməyi təmin edir. WHO-nun əsas missiyası dünyada səhhəti qorumaq və həssaslara xidmət etməklə yanaşı sağlamlığı təbliğ etməkdir.

Sağlamlığın təbliği, insanlara sağlamlıqları üzrə nəzarəti artırmağa və sağlamlıqlarını yaxşılaşdırmağa imkan verən bir prosesdir. Sağlamlığın Təbliği üzrə I-ci Beynəlxalq Konfrans, 1986-cı ildə Ottavada keçirilərək, *Sağlamlığın Təbliği üzrə Ottava Xartiyasını* mənimsəmişdir. Xartiya, 2000-ci il və ondan sonra “Hamı üçün Sağlamlığa” nail olunmasının hərəkət sənədidir.

Əsas insan hüquqlarından biri kimi sağlamlıq konsepsiyasına uyğun olaraq Ottava Xartiyasında sağlamlığın təmin edilməsi üçün zəruri olan müəyyən şərtlər, o cümlədən sülh, müvafiq iqtisadi resurslar, qida və sığınacaq, sabit ekosistem və resurslardan səmərəli istifadə, vurğulanır. Xartiyada sağlamlığın təbliği üçün üç əsas strategiya müəyyən edilir: (i) sağlamlığın qorunması, sağlamlıq üçün ən mühüm şərtlərin yaradılması üçün sağlamlığın fəal müdafiəsi; (ii) bütün insanların öz sağlamlıq potensialına tam nail olmaq və onu reallaşdırmaq imkanlarının təmin edilməsi; və (iii) sağlamlığın təmin edilməsi və əldə edilməsi üçün cəmiyyətdəki müxtəlif maraqlar arasında vasitəçiliyin həyata keçirilməsi.

Xartiya, *Alma-Ata Bəyannaməsinin* davamı kimi qəbul edilmişdir. 1978-ci ildə Qazaxıstanın Alma-Atı (hal-hazırda, Almatı) şəhərində sağlamlıq mütəxəssisləri və dünya liderlərini bir araya gətirən İlk Səhiyyə Xidməti Beynəlxalq Konfransı keçirilmişdir. Bəyannamə, ilkin səhiyyə xidmətinə dünya üzrə “Hamı üçün Sağlamlıq” məqsədinin əldə edilməsinin açar zərurəti olaraq tanımışdır.

2018-ci ilin oktyabrında Qazaxıstanın Astana şəhərində keçirilən İlk Səhiyyə Xidməti üzrə Qlobal Konfrans bütün dünyada ilkin səhiyyə xidmətinin mühüm rolunu vurğulayan yeni Bəyannamə təsdiqləyib. Bəyannamə hər yerdə hər kəsin mümkün olan ən yüksək sağlamlıq standartından istifadə edə bilməsini təmin etmək üçün söyləri ilkin səhiyyə xidmətinə yönəltməyə çağırır.

1997-ci ilin iyul ayında qəbul edilmiş *Sağlamlığın Təbliğini 21-ci Yüzlüyə Daşması Cakarta Bəyannaməsində* bu fəaliyyətin beş prioritet istiqaməti müəyyənləşdirilir: (i) sağlamlığa görə sosial məsuliyyətin gücləndirilməsi; (ii) səhiyyə fəaliyyətinə investisiyaların artırılması; (iii) sağlamlığın

möhkəmləndirilməsi maraqlarında tərəfdaşlıq və əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi; (iv) cəmiyyətin, əhalinin potensial imkanlarının genişləndirilməsi və vətəndaşlara fəaliyyət üçün real imkanların verilməsi; və (v) sağlamlıq üçün zəruri infrastrukturun təmin edilməsi.

Avropa ölkələrinin dövlət idarəetmə orqanları əhalinin sağlamlıq və salamatlığına və sosial rifahə verilən töhfənin mümkün qədər artırmaq üçün ictimai səhiyyənin əsas funksiyalarının möhkəmləndirilməsinin zəruriliyini getdikcə daha çox tanıyırlar. İctimai səhiyyə sahəsində tədqiqatlar, sağlamlığın monitorinqi və qorunması, tibbi xidmət, strateji idarəetmə və liderlik daxil olmaqla, geniş mövzuları əhatə edir.

WHO-nun Avropa Regional Bürosu, *Ətraf Mühit və Sağlamlıq üzrə Məlumat Sistemi (ENHIS)*, *Avropa Ölüm Müfəssəl Məlumat Bazası (DMDB)*, *Avropa Xəstəxanalarında Xəstəliklərə Yoluxma Məlumat Bazası (HMDB)*, *Qidalanma, Piylənmə və Fiziki Fəallıq üzrə Məlumat Bazası (NOPA)*, və *Mərkəzləşdirilmiş Yoluxucu Xəstəliklər Məlumat Sistemi* kimi bir neçə ictimai səhiyyə məlumat bazasını dəstəkləyir.

Eurostatdan başqa bir sıra Avropa qurumları tibbi-sanitariya məlumatlarının toplanmasında müəyyən rol oynayır. Onların sırasına *Avropa Narkotik və Narkomaniya Monitorinqi Mərkəzi (EMCDDA)*, EEA, və *Avropa Həyat və Əmək Şəraitinin Yaxşılaşdırılması Fondu* daxildir. 2008-ci ildə AB-nin *İctimai Səhiyyə və İş Yerlərində Sağlamlıq və Təhlükəsizliyinə dair İcma Statistika haqqında Əsasnamə* qəbul edilmişdir. Bununla belə, AB-də sağlamlıq vəziyyəti haqqında məlumatların toplanması getdikcə məcburi hala gəlir.

Sağlamlıq vəziyyətinin monitorinqi əsaslı siyasətin və müvafiq strateji idarəetmənin formalaşması üçün zəruri şərtidir. Bununla bağlı, ölkələr sağlamlıq sahəsində mütəmadi məlumat toplamağın vacibliyini qəbul etməli və yüksək keyfiyyətli tibbi-sanitar informasiya sistemlərinin yaradılmasının davamlı yollarını axtarmalıdırlar.

Əmək (peşə və ya sənaye) gigiyenası, işçilərin sağlamlığına təsir göstərə bilən iş yerindəki stress faktor və risklərini müəyyən etmək, qiymətləndirmək, və nəzarət etməklə işçilərin təhlükəsizlik və salamatlığına yönələn sahədir. Əmək gigiyenası xidmətləri: (i) əməyin təşkilinin yaxşılaşdırılması; (ii) iş yerləri və sağlamlıq vəziyyətinə nəzarət; (iii) risklərin qiymətləndirilməsi, idarəetmə və kommunikasiya; (iv) qəzalara ilk yardım və cavab verilməsini təmin etmək; və (v) iş yerində sağlamlığın möhkəmləndirilməsini əhatə edir.

Təhlükəsizlik

Beynəlxalq Tənzimləmə

ILO-nun məlumatına görə, hər il təxminən 2,78 milyon işçi istehsalat xəsarətləri və peşə xəstəlikləri nəticəsində dünyasını dəyişir. Onlardan təxminən 2,4 milyonu işlə bağlı xəstəliklərlə bağlıdır. Xəstəliklərin, xəsarətlərin və ölümlərin ümumi dəyəri global ÜDM-nin 3,94 faizini və ya 2,99 trilyon ABŞ Dolları təşkil edib.

WHO tərəfindən təcridi təlimatlar şəklində hazırlanmış OHS İdarəetmə Sistemləri üzrə ilk Bələdçi 2001-ci ilin dekabrında dərc edilmişdir.

Bu sahədə digər ilkin beynəlxalq tənzimləmələrdən biri *ILO-OSH 2001, Əməyin Təhlükəsizliyi və Sağlamlığının İdarə Edilməsi Sistemləri üzrə Bələdçidən*, ibarətdir. ILO-OSH 2001-in məqsədi biznesin risklərə və potensial təhlükələrə nəzarət edə bilməsi üçün qabaqlayıcı və qoruyucu tədbirlərin qəbul edilməsini və həyata keçirilməsini təmin etməkdir. İş yerində sağlamlıq və təhlükəsizliyin (OSH və ya OHS) təkmilləşdirilməsi mütəmadi auditlə dəstəklənən davamlı siyasət, təşkilatlanma, planlaşdırma, təbiiqetmə, qiymətləndirmə və təkmilləşdirmə üzrə fəaliyyət prosesi ilə təmin edilirdi.

ISO 45001:2018, Əməyin Mühafizəsi və Təhlükəsizliyinin İdarəetmə Sistemləri üzrə standart ISO tərəfindən 2018-ci ildə dərc edilərək 2021-ci ilin martında qüvvəyə minmişdir. Standart, OHSAS 18001, ILO-OSH bələdçiləri bir sıra digər beynəlxalq standart və razılaşmaları, habelə milli standartların uğurlu nəticələri üzərində qurulmuşdur.

AB

TFEU-nun 153-cü maddəsi AB-nin OHS sahəsində məqsədlərini müəyyən edir. İşçilərin sağlamlığı və təhlükəsizliyinin qorunması üçün iş mühiti və şəraitinin, işçilərin sosial təminatının və sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması vəzifələri bu məqsədlərə nail olmaq üçün qoyulmuşdur. İşçilərin sağlam və təhlükəsiz əmək şəraiti hüququ 2000-ci ildə elan edilmiş və 2009-cu ildə Lissabon Müqaviləsi ilə AB üçün hüquqi cəhətdən məcburi olan Əsas Hüquqlar Xartiyasının 31-ci maddəsində təsbit edilmişdir.

AB-nin OHS məsələlərində rolu əmək fəaliyyəti ilə bağlı həm əmək fəaliyyəti zaman baş verən bədbəxt hadisələri, həm də sonra yaranan xəstəliklərin qarşısının alınmasından ibarətdir. Bu, işçilərin fiziki və psixi sağlamlığının qorunması üçün iş mühitindəki təhlükə mənbələrini mümkün qədər minimuma endirməklə həyata keçirilir.

OHS ilə bağlı AB-nin ilk tənzimləmə qərarları *İşçilərin İş Yerində Təhlükəsizliyi və Sağlamlığının Yaxşılaşdırılmasını Təşviq Etmək üçün Tədbirlərin Tətbiqi haqqında* 1989-cu il 89/391/EEC Çərçivə Direktivinə əsaslanır. Çərçivə Direktivinə əsasən qəbul edilmiş ilk 89/654/EEC fərdi direktivi OHS üzrə əsas tələbləri müəyyən edir. Direktiv bütün növ iş yerlərinə şamil edilmir, iş yeri vaxt və məkan baxımından daimi olmalıdır.

Direktiv aşağıdakılara şamil edilmir:

- müəssisədən kənar istifadə olunan nəqliyyat vasitələrindəki mobil iş yerləri və nəqliyyat vasitələrinin daxilində yerləşən iş yerləri (məsələn, sürücülər, maşın operatorları və nəzarətçilər);
- müvəqqəti iş yerləri; və
- mobil iş platformaları üzərində iş yerləri.

AB üzv dövlətləri işçiləri qorumaq üçün daha sərt qaydalar qəbul edə bilər, lakin onların qanunvericiliyi minimum standartlara cavab verməlidir. Nəticədə, AB daxilindəki milli OHS qanunvericiliyi fərqlidir.

Əməyin Təhlükəsizliyi və Sağlamlığı üzrə Avropa Agentliyi (EU-OSHA) AB-nin OHS üzrə mərkəzləşdirilməmiş agentliyidir. Agentlik, Avropa Şurasının 18 iyul 1994-cü il tarixli 2062/94 sayılı Qərarı ilə yaradılmışdır. Agentliyin vəzifəsi iş yerində təhlükəsizlik və sağlamlıqla bağlı insanların ehtiyaclarına xidmət edə biləcək müvafiq məlumatları toplamaq, təhlil etmək, və yaymaqdır.

QEYRİ-KOMMERSİYA FƏALİYYƏTİ

Qeyri-kommersiya fəaliyyəti mənfəət əldə etmək və onu bölüşdürmək məqsədi daşımayan fəaliyyət növüdür. O, təhsil (ictimai təşkilatlar, yaradıcı birliklər və s.), idarəetmə (siyasi partiyalar), din (dini təşkilatlar), və həyatımızın digər mühüm sahələrini əhatə edir. Qeyri-kommersiya təşkilatları global iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsidir. Mənfəətin əldə edilməsi ünsürünün əsas olmamasına baxmayaraq, təşkilatlar global sosial problemləri həll etməklə və onların dünya ictimaiyyətinə zərərli təsirinin qarşısını almaqla dünya iqtisadiyyatına güclü dəstək göstərir.

Qeyri-kommersiya fəaliyyət və təşkilatları əsasən hər bir ölkənin fərdi (əsasən vergi və korporativ) qanunvericiliyi ilə tənzimlənməsinə baxmayaraq, bir sıra belə təşkilatların (*Save the Children, OXFAM, BRAC, ICRC*) fəaliyyəti dünyanın əksər və ya bir neçə ölkələrini əhatə edir. Bu təşkilatların digər beynəlxalq təşkilatlardan fərqi hökumətlərlə bilavasitə bağlı olmamalarıdır.

Müasir dünyada qeyri-kommersiya fəaliyyət və təşkilatların ən çox inkişaf etdiyi yurisdiksiyalara ABŞ və Böyük Britaniya daxildir. Bu məfhumların geniş yayıldığı digər hüquq sistemi isə İslam hüququdur.

İslam vəqfləri şəxsi və/və ya xeyriyyəçilik (dini, təhsil, və ictimai rifah) məqsədlərini dəstəkləmək üçün yaradılan etimad formasıdır. Vəqf məhdudlaşdırılmamış müddətə yaradılaraq müəyyən niyyət, aktiv və donor, habelə qəyyumun mövcudluğuna bağlıdır. Vəqflər ictimai (dini, təhsil, və s.) məqsədlər üçün, həmçinin şəxsi (ailə) məqsədlərini güdə bilər.

Hal-hazırda forma və fəaliyyət qaydasından asılı olaraq qeyri-kommersiya fəaliyyəti liberal (Böyük Britaniya və ABŞ), rifah (sektor-arası) tərəfdaşlığı (*welfare partnership*, Almaniya və Hollandiya), sosial-demokratik (İsveç və Avstriya), və etatist (dövlətçi, İspaniya, Polşa, və Rusiya) ola bilər. Göründüyü kimi, ölkələrin bu modellər üzrə təcrübələri də fərqlidir.

Qeyri-kommersiya sektoru təşkilatlarının bəzi ümumi modelləri bunlardır: (i) qeyri-hökumət təşkilatları, (ii) fondlar, (iii) kooperativlər (Azərbaycan hüququna əsasən kommersiya təşkilatı sayılır), (iv) ictimai müəssisələr, (v) icma əsaslı təşkilatlar, (vi) dini qurumlar, (vii) təhsil müəssisələri, (viii) səhiyyə xidmətləri, (ix) incəsənət və mədəniyyət təşkilatları, (x) ətraf mühiti təşkilatları, və (xi) yerdə qalan qeyri-kommersiya təşkilatları.

Qeyri-Kommersiya Hüququ üzrə Beynəlxalq Mərkəz (*ICNL*) dünya üzrə vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı və birləşmək azadlığı hüququnun qorunması üçün əlverişli qanunvericilik mühitinin yaradılmasını təşviq etmək və dəstəkləmək üçün texniki yardım göstərən ixtisaslaşmış beynəlxalq ekspert təşkilatıdır. ICNL-in məqsədi ən dolğun beynəlxalq standartlara və təcrübəyə uyğun olaraq yeni qanunların qəbulu və mövcud qanunvericiliyin tətbiqi səylərini dəstəkləməklə tənzimləməni təkmilləşdirməkdir. ICNL “vicdanlı broker” kimi mülki cəmiyyət subyektləri ilə hökumət rəsmiləri arasında sıx əməkdaşlıq üçün platforma yaradır.

